

გ. ჩუბინაშვილის სახელობის ქართული ხელოვნების ისტორიისა და ძეგლთა დაცვის ეროვნული კვლევითი ცენტრი
ა. ქუთათელაძის სახ. თბილისის სახელმწიფო სამხატვრო აკადემია

ედღენება ლ. რჩეულიშვილის დაბადების 110 წლისთავს

კიდევ ერთხელ გელათური ხუროთმოძღვრების თაობაზე

წმ. მეფის დავით აღმაშენებლის დაფუძნებული გელათის მონასტერი იმ არცთუ მრავალრიცხოვან ქართულ სავანეთა, ეკლესიათა, თუ სხვა ნაგებობა-სამოსახლოთაგანია, რომელთა დაარსება-შენების ან ნგრევა-განახლების კვალი ჩვენმა მატრიანეებმა თუ სიგელ-გუჯრებმა, ასე თუ ისე, შემოგვინახა. არ დაჰკლებია მას სწავლულთა ყურადღებაც – სხვადასხვა დროს არაერთი ჩვენებური თუ სხვა ქვეყნის მეცნიერი ჩაჰკვირვებია მის წარწერებს, მოხატულობებს, მასში დაცულ განძეულობას¹. არაა გამონაკლისი გელათის, განსაკუთრებით მისი მთავარი, ღმრთისმშობლის შობის ტაძრის ხუროთმოძღვრებაც – 1840 წლებიდან, ფრ. დაუბუა დე მონპერსოთი მოკიდებული, არა მგონია, იყოს გინდაც ერთი განმაზოგადებელი ნაშრომი, სადაც მასზე, მოკლედ მაინც, არაფერი თქმულიყო, თუნდაც ერთი ნახატი ან ფოტო არ მოთავსებულიყო. მეტიც, გელათი, ისევე და ისევე, ერთი იმ ნაწარმოებთაგანია ჩვენი ძველი არქიტექტურისა, რომელსაც საგანგებო გამოკვლევა მიეძღვნა – სახელდობრ, ქ-ნი რუსუდან მეფისაშვილის 1966 წელს გამოცემული მონოგრაფია².

მაგრამ, როგორც ყოველთვის და ყოველგან ხდება ხოლმე, ეს იმას როდი ნიშნავს, გამოსარკვევი და ნათელსაყოფი, საკეთებელი აღარაფერი დარჩენილიყოს. ასე, ჯერაც არ განხორციელებულა ქ-ნი თინათინ ვირსალაძის მიერ ლამისაა 40 წლის წინ ჩაფიქრებული ერთობლივი გამოცემა გელათის უკლებლივ ყველა მხატვრობისა. ანდა – თავად რ. მეფისაშვილის ზემოხსენებულ წიგნშიც კი არაერთი რამააა სამომავლოდ დატოვებული. მაგ., ვარაუდობს რა, რომ აწინდელი ნართექსის ნაცლად მთავარი სივრცის დასავლეთით ორსართულიანი მოცულობა იქნებოდა, ის, არსებითად, ღიად ტოვებს მეორე სართულის მოწყო-

1 სადღეისოდ დაგროვებული ცოდნა პოპულარული სახით არის წარმოდგენილი გ. ჩუბინაშვილის სახ. ქართული ხელოვნების ისტორიისა და ძეგლთა დაცვის ეროვნული კვლევითი ცენტრის მიერ მომზადებულ გამოცემაში „გელათი – 900“, თბ., 2007. ესარგებლობ შემთხვევით შევახსენო მკითხველთ, რომ ჩვენი ყოფისთვის ასე ჩვეულ სიჩქარეში შემდგენელთ შეცდომა გაგვეპარა – სურ. 82-ზე ჩრდილოეთი კარიბჭის მხატვრობის ნაცვლად ჩრდილო-აღმოსავლეთი ეგვტერის ერთ-ერთი კომპოზიციაა, სურ. 85-ზე კი ჩრდილო-აღმოსავლეთი ეგვტერის ასახულობის ნაცვლად ჩრდილო-დასავლეთი ეგვტერის კამარის სურათია დაბეჭდილი (თან – პირშექცევით).

2 P. Меписашвили. Архитектурный ансамбль Гелати, Тб., 1966 – გვ. 17-28-ზე შესწავლის მანამდელი ისტორიაცაა მიმოხილული. შემდგომი დროის ნარკვევებიდან საყურადღებოა შესაბამისი თავები აკად. პარმ. ზაქარაიას წიგნებში: XI-XVIII საუკუნეების ქართული ცენტრალურ-გუმბათოვანი არქიტექტურა, I, თბ., 1975, გვ. 67-92; ქართული ხუროთმოძღვრება. XI-XVIII სს., თბ., 1990, გვ. 26-40.

ბის, გადახურვის და ა. შ. სახეს; ზუსტად ასევე, არაა დაბეჯითებით მითითებული, რაგვარი იქნებოდა დღეს არსებული გვერდითი ეგვდერების ადგილზე ნაგულეები გალერეა – შემთხვევითი, უთუოდ, ვერც ნაშრომში მისი გრაფიკული რეკონსტრუქციის არსებობა იქნება³.

თუკი თვით ფაქტობრივ მოცემულობებსაც კი კიდევ და კიდევ მოგვიწევს მივუბრუნდეთ, ეს მით უმეტეს გელათის საკრებულო ტაძრის მხატვრულ-ისტორიულსა თუ კულტურულ-ისტორიულ გააზრებას ეთქმის. ვგონებ, ჯერაც ბევრი დაგვრჩა გასაფიქრებელიცა და სათქმელიც მისი შიდა სივრცის გააზრების თავისებურებებსა, წინამორბედი თუ მომდევნო ხანის ქართულ ტაძართმშენებლობასთან მისი მიმართებისა⁴ თუ თანადროულ ბიზანტიურ არქიტექტურასთან დამოკიდებულის შესახებ. ეს, თავისთავადაც, უკვე იმის მანიშნებელია, რომ მერე და მერე შეიძლება ცოტათი სხვანაირად წარმოგვიდგეს ამ ნაგებობის ისტორიული ადგილისა და, ეგების, მისი ამგების შემოქმედებით მცდელობასაც რამდენადმე განსხვავებულად შევხედოთ.

წინამდებარე ნაშრომი აგრეთვე ღმრთისმშობლის შობისა და, საერთოდ, გელათური ხუროთმოძღვრების ერთ თავისებურებათაგანს შეეხება, ჩვენს მეცნიერებას სამსჯელოდ კარგა ხანია რომ უქცევია (სურ. 1). მხედველობაში ცნობილი და მართლაცდა უცნაური გარემოება მაქვს – მამა-შვილის, მეფეთა დავით IV-სა და დემეტრე I-ის აღშენებული, ის უხვად პროფილირებული, მაგრამ, მცირედი გამონაკლისით, უჩუქურთმო საპირე-სვეტისთავებითაა შემკული, რაც X საუკუნის მერმინდელ ჩვენს დიდმასშტაბოვან და „გამოსაჩენ“ ნაგებობებში თუ უმაგალითო არა, იშვიათობა ნამდვილად არის. ეს იმდენად უჩვეულოდ გამოიყურება, რომ საკმაოდ მოიკიდა ფეხი – და საკმაოდ ბუნებრივადაც! – მოსაზრებამ, ტაძრის მორთულობა დაუმთავრებელი არისო⁵. აი, რ. მეფისაშვილმა კი, დააჯგუფა რა სარკმლების მოჩარჩოებათა კვეთები, აჩვენა და, ვფიქრობ, დამარწმუნებლად: წვრილ-წვრილად დანაკვეთულ ზედაპირებზე ჩუქურთმის განთავსება არ იგულისხმებოდაო⁶. რასაკვირველია, გარდუვალად უნდა წამოჭრილიყო კითხვა, ამგვარი გადაწყვეტილების მიზეზი⁷ რა შეიძლება ყოფილიყო. ქ-მა რუსუდანმა ჩათვალა, რომ პასუხი დამკვეთის, დავით მეფის პიროვნებაშია საძიებელი. კერძოდ, მან მიიჩნია (მართალია, დაშვებადლა!), რომ მთელს თავის სამეფოში ფართო მშენებლობის წარმოებისას, მას „ძვირადღირებული ორნამენტული მორთულობა ზედმეტ და დაუშვებელ ფუფუნებად“ უნდა ჩაეთვალა. მომგებლის ნება გახლდათ გელათის შეუმკობლობის განმსაზღვრელი ბ-ნი ლევან რჩეულიშვილისთვისაც, თუმცა მისი არჩევანის საფუძველი, მის

3 P. Меписашвили, დასახ. ნაშრომი, გვ. 46-48.

4 ზოგი რამ გელათის კავშირ-ურთიერთობაზე, ერთი მხრივ, 1120-ანი წლების ქართლის მშენებლობასა და, მეორე მხრივ, ბიჭვინტის კათედრალთან იხ.: დ. ხომტარია, თბილისის სიონის ტაძრის ისტორიიდან. ქართული ხელოვნების ნარკვევები, II, თბ., 2002; დ. თუმანიშვილი, კვლავ ყინცვისის წმ. ნიკოლოზის ტაძრის ხუროთმოძღვრების შესახებ. კრ.: დ. თუმანიშვილი, გზაჯვარედინზე. წერილები, ნარკვევები, თბ., 2008; მისივე, ბიჭვინტის ტაძრის ხუროთმოძღვრების მნიშვნელობისათვის. საქართველოს სიძველენი, №15, 2012, გვ. 144-155.

5 უკანასკნელად იხ.: ვ. ბერიძე, ქართული ხუროთმოძღვრების ისტორია, ტ. 1, თბ., 2014, გვ. 306.

6 P. Меписашвили, დასახ. ნაშრომი, გვ. 60, 64.

7 იქვე, გვ. 67.

თვალში, მომჭირნეობა კი არა, მისი ღვთისმოსაობის რაგვარობა იყო. წლების წინ ბ-ნ ლეოს, როგორც ყველას მოეხსენება, შეესწავლა დავით აღმაშენებლის ასულის, თამარ „შარვანის დედოფლის“ თავის სამყოფლად აშენებული თიღვის მონასტრის წმ. ჯვრის ეკლესია (1152 წ.), რომლის მეტად ძუნწი შემკულობა, XII საუკუნის კვალობაზე, შეიძლება ითქვას, „სიშიშველე“ მან შემონაზვნებული მეფის ქალის ასკეტური რელიგიური გრძნობიერებით ახსნა.⁸ ამავე სულისკვეთების გამოვლინებად დაინახა მან გელათის უჩუქურთმობაც და ეს მისი მოსაზრება, ზეპირად გამოთქმული, მე მქონდა პატივი გამომექვეყნებინა 1979 წელს დანერვილ ნარკვევში, სადაც ისიც ვცადე, ამგვარ მსოფლგანცდობის თავწყაროდ წმ. გიორგი მთაწმიდელის ნაქადაგევი წარმომეჩინა⁹. ბოლო დროს სარწმუნოებრივ-მსოფლმხედველობითი ვითარებით, გარკვეულწილად სხვა კუთხითა და მახვილდებით, განიხილა მოცემული მოვლენა ბ-მა თამაზ სანიკიძემ¹⁰.

ამასობაში კი გამოჩნდა მასალა, რომელიც, ასე მგონია, გელათელი ხუროთმოძღვრის თუ მისი „დამსაქმებლის“ ჩანაფიქრს კიდევ ერთი მხრიდან დაგვანახებს. იგი ქუთაისის ღმრთისმშობლის მიძინების საეპისკოპოსო საყდარს უკავშირდება, უფრო ხშირად „ბაგრატის ტაძრად“ ნოდებულს (ქვემოთ სიმარტივისთვის მას მეც ასე მოვიხსენიებ). გელათისა არ იყოს, ისიც აგებისთანავე „ჩვენი ძველების“, XIX საუკუნიდან კი ახალდროინდელი მეცნიერების ხედვის არეში მოექცა – უმისოდაც, ძვირად თუ რამე დანერვილა ქართულ ხელოვნებაზე და ისიც, უეჭველად, ერთი უსახელგანთქმულესია ჩვენი ხუროთმოძღვრების ქმნილებათა შორის. მაგრამ ყველამ ისიც ვიცით, რომ მის შესახებ ვრცელი, დანვრილებითი გამოკვლევა ჯერაც არ დანერვილა. თუ რატომაა ასე, ძნელი მისახვედრი არ არის – თავი და თავი, რა თქმა უნდა, ის საშინელი ნგრევაა, რაც მან XVII-XVIII საუკუნეებში განიცადა და, შესაბამისად, მრავლისმომცველი განმენდითი და გათხრითი სამუშაოების ჩატარების აუცილებლობა. ისინი კი ათწლეულები გაგრძელდა ჯერ პროფ. ვახტანგ ცინცაძის, შემდგომ კი მისი მონაფეების მოთავეობით. ამიტომაცაა, რომ, კაცმა რომ თქვას, უმთავრესი ხელოვნებათმცოდნეობითი განსჯა მასზე კვლავაც გიორგი ჩუბინაშვილის ნაშრომის „ქართული არქიტექტურა საშუალო საუკუნეებში და მისი სამი მთავარი კათედრალი“ შესაბამისი მონაკვეთია¹¹; ეს უკვე იმის გამო, რომ ბ-ნ ვ. ცინცაძეს არ დასცალდა თავის მონაპოვართა და დაკვირვებათა სრულფასოვნად გამოქვეყნება და ხელთ მის მიერ 1951-1955 წლებში განხორციელებული ღონისძიებების ანგარიში¹² და სამენოვანი პოპულარული გამოცემა¹³. არადა, მრავალ-

8 იხ.: ლ. რჩეულიშვილი, თიღვა. შარვანის დედოფლის თამარის აღმშენებლობა, თბ., 1960.

9 დ. თუმანიშვილი, XII საუკუნის ქართული ხუროთმოძღვრების ერთი ტენდენციის გაგებისათვის – საბოლოო სახით დაიბეჭდა ჩემს კრებულში: ნერილები, ნარკვევები, 2001, გვ. 117-120.

10 თ. სანიკიძე, განვითარებული შუა საუკუნეების ქართული ხუროთმოძღვრების რამდენიმე თეოლოგიურ-ისტორიული ასპექტების შესახებ. საქართველოს სიძველენი, №18, 2015, გვ. 197-216.

11 იხ. ივ. ჯავახიშვილის სამეცნიერო მოღვაწეობის 25 წლისთავისადმი მიძღვნილი კრ. „არილი“, ტფ., 1925; იგივე რუსულად (Грузинская средневековая архитектура и три ее величайших кафедрала) – წიგნში: Г. Н. Чубинашвили, Вопросы истории искусства, т. I, Тб., 1970.

12 იხ. ქართული ხელოვნება, 5, თბ., 1959, გვ. 111-121.

13 იხ. ვ. ცინცაძე, ბაგრატის ტაძარი, თბ., 1964.

წლიანმა კვლევამ და არქეოლოგიურმა გათხრებმა უამრავი რამ გამოამხეურა – როგორც ამჟამად მდგომი ტაძრის წინამორბედი ნაშენის ნაშთები (ადგილ-ადგილ X-XI საუკუნეების მიჯნის გალატოზთა მიერ არსებულ ნაგებობაში ჩართული), რაც, თავისთავად, არქიტექტურულ-ისტორიულ გამოკვლევას საჭიროებს და ბაგრატ III-ის და გიორგი I-ის მშენებლობათა ხანის ფრაგმენტებიც. უკანაკნელთა შორის, ვგონებ, ყველაზე საკვირველი გუმბათის ყელის ქვებია, რომელთაც, წესით, მაშინათვე ბევრი რამ უნდა შეემატებინა ჩვენი წარმოდგენისთვის ბაგრატიონთა ერთიანი ქართული სამეფოს ჩამოყალიბების დროის ხუროთმოძღვრებაზე. მაგრამ რადგან, ცალკერძ, ამ მიგნებათა სრულად გამოქვეყნება ახლაც წინა გვაქვს¹⁴, მეორეკერძ კი, ჩვენი სამეცნიერო საზოგადოების გულისყური, 1988 წლის ბოლოდან მოკიდებული, თითქმის 25 წელი ტაძრის დაცვა-აღდგენის ირგვლივ ატეხილმა დავა-კამათმა წაიღო, ისინი, შეიძლება ითქვას, მიგვრჩა, რასაც, იმედია, რაც შეიძლება მალე მიეხედება.

როგორღა ყოფილა „ბაგრატის ტაძრის“ გუმბათი და რატომ არის ის მნიშვნელოვანი გელათური ხუროთმოძღვრების უკეთ გასაგებად? მაგრამ, იქნებ თხრობის სიმარტივისთვის, უპრიანი იყოს, პირველად გელათის მთავარი ეკლესიის გუმბათის ყელს შევხედოთ და ისიც ვთქვათ, მასში ყველაზე მეტად რა „გვეგელათურება“ (სურ. 2)¹⁵. როგორც X საუკუნის აქეთ შექმნილი გუმბათების უმრავლესობას, მასაც ჯერ კიდევ VIII საუკუნის თელოვანის „ჯვარპატიოსანში“ ჩასახული თაღნარი შემოუყვება; სამლილოვან „საბჯენებზე“ გადაყვანილი, ის ყელის ზედაპირს თექვსმეტ არედ ჰყოფს, მათგან ყოველზე კი ვიწრო და მაღალი, საპირეშემოვლებული ლიობია გაჭრილი. გამაერთიანებელ (თანაცვე გამყოფ) თაღებსა და ლიობთა მოჩარჩოებებს შორის ვიწრო გლუვი ზოლია დატოვებული, რ. მეფისაშვილის თქმით, „იმდენად მცირე, რომ შორიდან ორივე ელემენტი – საპირე და თაღი, – შერწყმულად აღიქმება“¹⁶. საკუთრივ ჩარჩოც ოთხნაწილედია – გარეთ და შიგნით (სარკმლის ჭრილის გარშემომწერად) წვრილი ლილვია, მათ შორის ბურცვილი მოცულობაა, სიგანით იმდენად პატარა, რომ უნებურად გინდება მასაც „ლილვი“ დაუძახო – დანარჩენებზე ორჯერღა ფართო. დასასრულ, ზედ თაღთან კიდევ ერთხელ ჩნდება კედლის სადა სიბრტყე – აშკარა „დამატებად“ მომრგვალებული შემადგენლებისა, თუ გნებავთ, მათი ამოზიდულობის გამომკვეთი და, თითქოს, გარეთა ზოლთან მსგავსებით, უკანასკნელის საპირესთან შემაერთებელიც. თაღნარი თითქმის რომ ებჯინება ლავგარდანს, თავის მხრივ ორ საფეხურად გადმოკეცილს.

განსხვავებული ამ გუმბათზე ორი რამაა: ა. სარკმელთა რაოდენობა, უცნობი ქართული ხუროთმოძღვრული ტრადიციისთვის¹⁷ და – ბ. როგორც უკვე ითქვა, მოჩარჩოებათა სიგლუვე, მაშინ როდესაც ქართულ ტაძრებს გარეული თვალი აქ კვეთილობის აფაშფაშებას მოელის.

14 შესაბამისი დოკუმენტაციის – კვლევების, ნახაზების და ფოტოსურათების გაცნობა ბ-ნი გიორგი ჭანიშვილის გულისხმიერი დახმარების წყალობით მომიხერხდა, რისთვისაც გულწრფელ მადლობას მოვახსენებ.

15 ერთი საუკეთესო ასახულობათაგანი იხ. გელათი – 900, სურ. 6.

16 P. Меписашвили, დასახ. ნაშრომი, გვ. 60.

17 იქვე.

ახლა კი „ბაგრატის ტაძრის“ გუმბათის ყელი ვნახოთ. არქიტექტორ-რესტავრატორ ივანე გრემელაშვილის თავკაცობით მომუშავე ჯგუფის შემუშავებულ სქემაზე ნათლად ჩანს, რომ, მიუხედავად უზარმაზარი დანაკარგებისა, 2000-ანი წლებისთვის მკვლევარ-აღმდგენელთ ხელთ ყველაფერი ჰქონდათ გუმბათის ზომა-მოყვანილობისა თუ გარე იერის წარმოსახვად (ნახ. 1). გელათისა არ იყოს, აქაც სართავი თაღები თექვსმეტ არეს შემოხაზავს, ყოველ მათგანზე კი, ამ შემთხვევაშიც, სარკმელია მოთავსებული, ასევე მოჩარჩოებული. თაღ-საპირის გამაცალკეებლად აქაც სადა ზოლია, ოღონდ ამჯერად ცერად ჩაკვეთილი და, ამიტომ, კიდევ ნაკლებად შესამჩნევი, ვიდრე გელათშია; მას შემრგვალებული მოცულობა მოსდევს და, დასასრულ, უშუალოდ ხვრელობთან წვრილი ლილვი; თაღნარის თაღთაშორისებში ბურცობები, ე. წ. „კოპებია“ ჩასმული¹⁸.

ერთსა და მეორე გუმბათზე გამოყენებული მამკობი ელემენტების თუგინდ ჩამონათვალთა შეპირისპირებასაც, ჩვენი ცოდნის პირობაზე მოულოდნელ დასკვნამდე მივყავართ – ის, რაც დავით IV-ის ოსტატის მონაფიქრი გვეგონა, მთელი საუკუნით ადრე ქუთათელის საყდრის შენებისას გაუკეთებიათ – 16 სარკმელიც დაუყოლებიათ და არც ქვაზეკვეთილობა მოუხმიათ. რაკი მეტისმეტად ძნელი დასაჯერებელია, ამდენი რისამე მსგავსება მხოლოდ დამთხვევა იყოს, აქედან შემდეგიც გამომდინარეობს: დამკვეთსა თუ გალატოზთუხუცესს, ან, ეგების ორთავეს ერთად, საფასადო მორთულობის შემუშავებისას თვალწინ მაგალითი ჰქონიათ და, ვინ იცის, ეგების აზრად ამ ორი, ერთმანეთის, როგორც ვახუშტი ბატონიშვილი იტყოდა, „მჭვრეტად“ აღმართული ეკლესიის ურთიერთშენწყობაც მოსვლოდათ. ეს მონათესაობა, რალა თქმა უნდა, საგულისხმოა ნაწარმოებთაშორისი კავშირის გასაცნობიერებლად და ამას ქვემოთ ისევ დავუბრუნდებით. ახლა კი ისიც უნდა მოგახსენოთ, რომ „ბაგრატის ტაძრის“ ქალაქზე აღდგენილი გუმბათის დათვალიერებამ ეს ეკლესია მთლიანობაშიც სხვაგვარად დამანახა. ჩემს წარმოდგენაში, გარდა სიდიადე-ამართულობა-შემართულობისა, მისთვის დამახასიათებლად გარე კედლების თაღნარები, მათი „მზიდი“ შვერილების ბაზისების პლასტიკურობა, საკუთრივ მისი ტანის თუ კარიბჭეთა ჩუქურთმები, კედლებზე მიმოხვეული თუ სვეტისთავეებზე გამოქანდაკებული რელიეფები აღბეჭდილიყო. და ახლალა, ამ ხაზგასმით სადა გუმბათის შემყურემ გავაცნობიერე, რომ ეს ტაძარი, ასე დიდებული, ოდესლაც შეუდარებელი ზეიმურობით სატფურებული¹⁹ – რაც, ეჭვსგარეშეა, ბაგრატი III-ისა და მის თანამდგომთაგან მისთვის მინიჭებული ეკლესიური, გინდა პოლიტიკური მნიშვნელოვნების მოწმობაა! – კაზმულობა-მკულობით სხვებს სულაც არ აღემატება. ეს მით უფრო თვალსაჩინოა, თუ მას გვერდში ტაოს X საუკუნის ეკლესიებს ამოვუყენებთ – აკი ყველამ ვიცით, რომ ხუროთმოძღვარი, რომლის სახელი გამქრალია აღმოსავლეთი ფასადის სამშენებლო წარწერიდან, იქაური არქიტექტურის, მეტადრე ოშკის ტაძრის მიღწევებით საზრდოობს და ბევრსაც (გეგმარება, საფასადო თაღნარი, ესა თუ ის ელემენტები...) სესხულობს იქიდან, რაც მართლაცდა მართებულად გვაფიქრებინებს, იგი „ტაო-კლარჯეთის ხუროთმოძღვრული სკოლის შემოქმედებითი ძიების გაგრძელებას, მის ერთგ-

18 ივ. გრემელაშვილი, ბაგრატის ტაძრის რეაბილიტაციის პროექტის განმარტებითი ბარათი, 2009, გვ. 2, სურ. 10.

19 შდრ. „ქართლის ცხოვრება“, ტ. I, თბ., 1955, გვ. 281.

ვარ გაგრძელებას წარმოადგენს"-ო²⁰. მაგრამ მოდით შევხედოთ ახლა, ერთი მხრივ, ოშკისა და ხახულის ეკლესიების, მეორე მხრივ კი, „ბაგრატის ტაძრის“ სამხრეთ ფასადს. იქ – მკლავის პირზე ფართოდ გადაშლილი თავსართები, სხვადასხვა შვერილობის რელიეფების სიმრავლე; აქ – „გამშვენებულობის“ შთაბეჭდილება კარიბჭის მეოხებით გვექმნება, რომელიც, როგორც ცნობილია, ცოტათი, ოღონდ მაინც მოგვიანო მინამატიცა, უმთავრესს კი, მკლავის სარკმლებს, ჩაკვეთილი ღარები ევლება (ამას უტყუარობით გვიდასტურებს ჩვენდა ბედად გადარჩენილი ფრაგმენტები) ესაა და ეს. როგორ ავხსნათ ასეთი ხელობა, თუ ქუთაისის კათედრალი მხოლოდდამხოლოდ სამხრეთ-ქართული ტრადიციის გამოგრძელებაა? მაგრამ ხომ შეიძლება, აქ სხვა რამ სანყისიც იხილვებოდეს, რის გამოც გამოირჩევა აქ არქიტექტურული დამუშავება „განსაკუთრებული სიფაზიქით, ზომიერების გრძნობითა და მკაცრი გემოვნებით“²¹.

იქნებ პასუხის მოსაძებნად გეზის მიმცემად გ. ჩუბინაშვილის მინიშნება გამოგვადგეს, რომელიც გაკვრით ამბობს, ჩვენი ქვეყნის სხვადასხვა მხარეში, დაახლოებით ოცდაათწლიან მონაკვეთში აგებული სამი „მთავარი კათედრალი“ – ქუთაისისა, მცხეთისა და ალავერდისა, – „საზოგადო საფუძველზე სრულად ინდივიდუალურად ავითარებს მხატვრულ შემოქმედებას, რომელშიაც იჩენს თავს სპეციალური ხერხები საქართველოს ამა თუ იმ კუთხისა“²². თუ ამ მითითებას მივყვებით, საძიებელი, უპირველესად „ბაგრატის ტაძრის“ „იმერულობა“ გვექონია. ეს იმას როდი ნიშნავს, სამხრეთ-ქართული წილი ქუთაისის საყდრის ხუროთმოძღვრებაში უმნიშვნელო ან გამოსარიცხი იყოს – ამგვარი რამ ვამტკიცოთ, საზოგადოდ შეუძლებელია და მიუტევებელი შეცდომაც იქნებოდა. საქმე ისაა მხოლოდ, რომ „ბაგრატის ტაძრის“ იმავ ოშკისგან სხვაობათა დადგენისას – ისინი კი ასევე უეჭველია! – დროისა – თუ ოსტატისმიერის გარდა, კუთხისმიერი მდგენიც ჩავაგდოთ სათვალავში. ნურც ეს დაგვაფიქვდება – ბაგრატი III-ის ნებით მის განსასვენებლად აღმართული და XIII საუკუნის გასულს აწინდელით ჩანაცვლებული ბედიის ტაძრის „აფხაზური“, შვერილაფსიდებიანი „სხეული“ სამხრეთ-ქართული არქიტექტურული მოსართავეებით უნდა ყოფილიყო განწყობილი. რაოდენ მთლიანობითი გამოვიდა ამგვარი შენაზავი, ჩვენ ველარასდროს შევიტყობთ, არკი მეეჭვება ორთავ ეს ფორმისმიერი „ნაკადი“ ცალცალკე საცნობი რომ იქნებოდა. ქუთაისში ეს ასე აღარ არის, ერთსა და მეორეს – უკეთუ დასავლური აქ საზოგადოდ არის! – ასე „სუფთად“ ვერ გამიჯნავ. ოღონდ არც ის მგონია სწორი, ის ერთიანად „გავატაოუროდ“, სამხრეთულ შენობათა მწკრივში იგი „შინაურულად“, ასე მეჩვენება, არ გამოიყურება.

ამჟამად ყველაზე იოლად საჩვენებელი კედლის ზედაპირების თვისებრიობაა, მეტადრე განივი მკლავების გარე პირებზე თავჩენილი. აქ ზედაპირი

20 ივ. გრემელაშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 3. პირველად მსგავსი აზრი გამოთქმულია გ. ჩუბინაშვილის ზემომოყვანილ წერილში („არილი“, გვ. 113-114).

21 ვ. ბერიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 258.

22 გ. ჩუბინაშვილი, ქართული ხუროთმოძღვრება საშუალო საუკუნეებში..., არილი, გვ. 111; შდრ.: Восток..., I, გვ. 268 – „ხერხები“-ს შესატყვისად აქ „НАВЫКИ“ იკითხება, რაც უფრო აშკარად აღნიშნავს მემკვიდრეობითობას, წინამავალთაგან შესწავლილ-ათვისებულ-შეთვისებულს. შდრ. კიდევ: „საერთო თემები... და დამუშავების ხასიათზე ძალუმი გავლენა აქვს საქართველოს ამა თუ იმ კუთხის ხუროთმოძღვრების ტრადიციას“ (გვ. 125).

არათუ ერთიანია, როგორც ეს მუდამ სჩვეოდა ქართულ ხუროთმოძღვრებას²³, არამედ რალაცნაირად „გადასწორებულიც“ – დამანანევრებელ-დეკორატიულ თაღებში „ჩაფენილი“ მონაკვეთები სულ – ან თითქმის სულ! – აღარ იკარებს ამონაზარდსა და ამონაზიდს და ამას ყველაზე მეტად ორმაგი სარკმლისა და მათ გასაყარს ასწვრივ განთავსებულ მრგვალი ღიობის მომსაზღვრავი ღარები უსვამს ხაზს²⁴; ისინი შეგვაგრძნობინებს, დიალაც, ზედაპირის „ვერ-ხელშესახებობას“. ეს, თითქოს, დიდად საკამათო არ უნდა იყოს. უფრო ძნელია დასასაბუთებლად – იმიტომაც, რომ ნაგებობაა შელახული და იმ მიზეზითაც, რომ საამისო საანალიზო „იარაღები“ გვაკლია²⁵, თუ რა არის ასეთი ზემოქმედების გამაპირობებელი. ეს კი, ასე მეჩვენება, უნინარესად წყობის სურათის რაგვარობაა. სადაც მას მეტ-ნაკლებად პირვანდელი სახე შერჩენია, იგი თითქმის დაუნანევრებელ სიბრტყედ გამოსჩანს, რომელზედაც ქვებსშორისი ნაკერები არა იმდენად მათ გამყოფად, რამდენადაც მასზე დატანილ მსუბუქ ნახატად იკითხება. ეტყობა, სწორედ ამის გამო აღიქმება კედელიცა და მისი შემადგენელი ფილებიც, ასე ვთქვათ, სიფრიფანად, წონანაკლულად. ეჭვი არ მეპარება – ეს ქვის თლის ხასიათით განსაზღვრული შთაბეჭდილებაა, რასაც კიდევ ერთ თავსატეხთან მივყავართ, რომელსაც აქ მხოლოდღა უზოგადესად მოვხაზავ.

საქმე ისაა, რომ, როგორც ვფიქრობ, სავსებით ობიექტურად, სხვადასხვა დროის თლილი ქვები თვალთ სხვადასხვანაირად გვესახება – რაც უფრო ძველია, უფრო წონადად, მერე და მერე – სიმკვრივედაკარგულად, დღევანდელი გათლილი ხომ საერთოდაც მუყაოს თუ პლასტმასას ემსგავსება... კარგი იქნებოდა არა მხოლოდ თვალის მიდევნება ამ ცვალებადობისთვის – სხვა თუ არაფერი, უკეთუ შესაბამისი და სანდო კრიტერიუმების გამოძებნა მოგვიხერხდა, კიდევ ერთი მათარილებელი გაგვიჩნდება, – არამედ ერთგვარი ექსპერიმენტული სამუშაოს ჩატარება – ხელობის მცოდნეებთანა და რესტავრატორებთან შეამხანაგებით დადგენა, რანაირი იარაღები და რომელი ილეთი განაპირობებს ასეთსა თუ ისეთ მხედველობით სურათს. მაგრამ ეს, რა თქმა უნდა, მომავლის – ღმერთმა ჰქნას, არც ისე შორეულის! – საქმეა. ახლა კი ისაა არსებითი, რომ „ბაგრატის ტაძრის“ წყობა მთლად განკერძოებული არ გახლავთ – იმერეთში, უფრო ფართოდაც, დასავლეთ საქართველოში ასეთნაირივე „მოსწორებული“ და „უნონადი“ კედლების მქონე ნაგებობის არაერთი მაგალითი მოგვეპოვება. კაცმა რომ თქვას, საკუთრივ იმერეთში ისინი მაინცდამაინც ბევრი არ არის – ყველაზე თვალსაჩინო, ჩემთვის ცნობილი, ნიმუშები X საუკუნის რგანისა და იმერეთის

23 გ. ჩუბინაშვილის ამ საყოველთაოდ ცნობილი დებულების გავრცობა წლების წინ ორგზის ვცადე (იხ. „ქართული ტაძრის გარე სახის ერთი თავისებურებისთვის“ – საბჭოთა ხელოვნება, №8, 1977 და ნარკვევ „ქართული ტაძრის გარე სახის ერთი თავისებურების გამო“ კრებულში: დ. თუმანიშვილი, წერილები, ნარკვევები, თბ., 2001) და აქ სიტყვას აღარ გავაგრძელებ.

24 განსაკუთრებით კარგად იხილვება ვ. ცინცაძის დაბეჭდილ ფოტოსურათებზე (ბაგრატის ტაძარი, 1964, სურ. 8 და 20; უკანასკნელზე – მარჯვნივ, სამხრეთი მკლავის აღმოსავლეთ კედელზე).

25 ფრიად საყურადღებო ნაბიჯი ამ მიმართულებით არის გადადგმული ნიკ. ვაჩიშვილის 1997 წლის დისერტაციაში ტონთიოს (ახლა – ყაურმა) ეკლესიის ხუროთმოძღვრებაზე, თუმც კი, სხვათა და სხვა ვითარებათა გამო, მან ამ მუშაობის გასაგრძელებლად ველარ მოიცალა.

თირის ეკლესიებია (სურ. 3)²⁶. და ეს არცაა გასაკვირი – ადრეული საუკუნეების, ასე თუ ისე, გადარჩენილი შენობები ლიხს დასავლეთით ხომ დიდი რაოდენობით არც შემონახულა და ასეა ძველ არგვეთში, ქუთაისსა, საჯავახოში და ა.შ. უფრო მეტია ამ თვისებათა მატარებელი ნაგებობა ზემო სვანეთში – ასეთებია, თუნდაც, IX-X საუკუნეების ნეზგუნი ანდა X-ს ჩვიბიანი, სხვანიც²⁷. არაა გამორიცხული ბევრად მეტიც იყოს, ოღონდ ამის სამტკიცებლად თუ უარსაყოფად გულდადებით წინასწარი კვლევაა საჭირო – უთლელი თუ თლილი ქვით შემოსილი ეკლესიების მეტი ნაწილი მთლიანად თუ ნაწილობრივ გალესილია და ხელალებით ვერ იტყვი, ეს მოგვიანო „ჩარევა“ (თუნდაც ფასადის მოსახატად) თუ მშენებელთა განაზრახი. მართალია, კარგი ნახელავის შემყურეთ, თითქოს შეგვეძლო გულმშვიდად ვყოფილიყავით, მით უფრო, რომ ბარის საქართველოს ნათალის შებათქაშება, რამდენადაც ვიცით, არ სჩვეოდა. მაგრამ მას აქეთ, რაც უდაოა ბალკანეთ-მცირე აზიის – „ბერძნული“ ეკლესიების, მათ შორის სახიანწყობიანის²⁸, მოლესვა და ჩვენს შავიზღვისპირეთში თვით X საუკუნეშიც კი კონსტანტინოპოლის ხელქვეითი, ე. ი. ბერძნული, საეპისკოპოსოების არსებობაც თუ გავითვალისწინეთ, სჯობს დაბეჯითებით მტკიცებაზე ჯერჯერობით თავი შევიკავოთ. მეორე მხრივ, მობათქაშება მიღებულიც თუ იყო, სათუო არ არის შენების ასეთი წესი რომ გვცოდნია და ფართოდაც ყოფილა გავრცელებული. მეტიც, გარკვეული თვალსაზრისით, გადალესილი ფასადები ზედმეტი სიმტკიცისაა ჩვენში, ასე ვთქვათ, „სწორი ზედაპირის ესთეტიკის“ სიძლიერისა.....ლესვით გადაგლესილი კედელი ხომ რაგინდა იყოს ნაწყობზე მეტადაა გლუვი და დაუნაკვთავი.

ჩვენთვის საგულისხმო რიგის ეკლესია ყველა ცალნავიანია და შირიმით მოპერანგებული, ხშირად – გარე-შიგნითაც. შეიძლება რომელიმე მათგანი ინტერიერში გამოკვეთილად სიჭარბემდე პლასტიკურიც იყოს – გამორჩეულია, მაგალითებრ, რგანის შიდაკერძო სვეტისებრი პილასტრებითა და ნიშების „ლონიერი“ მოჩარჩოებებით, – გარედან კი „ხელუხლებელია“ ხოლმე. სხვათა შორის, მათ „განუყოფლობას“ მასალაც უწყობს ხელს; ნასვრეტოვანი შირიმი ხომ უსუფთავესი ხელობისასაც ოდნავ „უხეში“ ჩანს და ქვათლილების ანდა ფილების ხაზოვანი საზღვრები ნაკლებად ამოიცნობა. ამ მოვლენის ბოლომდე გასასიგრძეგანებლად და შესაფასებლად ურიგო არ იქნებოდა მისი ისტორიული ძირებიც გვცოდნოდა. ამ ყაიდის უადრეს შენობად, გნებავთ, მათ წინამორბე-

26 თირის ეკლესიის ასახულობა იხ.: ვ. ბერიძე, XVI-XVIII საუკუნეების ქართული საეკლესიო ხუროთმოძღვრება, თბ., 1994, ტაბ. 258-259 (ცნობა თირის ეკლესიის წარწერაზე, რომელიც XVIII საუკუნის აღდგენას ეხება და მოკლე აღწერა – გვ. 186-187; სამუშაოდ ფოტოების სრული ნაკრები გულისხმიერად დამითმო ბატონმა ბაადურ კუპრეიშვილმა). ამ საგანზე მეცნიერებაში ყველაზე საფუძვლიანი ნაშრომი ჯერაც ნიკ. ვაჩიშვილის მოხსენებაა „ყვირილას ხეობის IX-X საუკუნეთა საეკლესიო ხუროთმოძღვრება“, აკადემიკოს ვახტანგ ბერიძის დაბადებიდან 80 წლისთავს მიძღვნილი გ. ჩუბინაშვილის სახ. ქართული ხელოვნების ისტორიის ინსტიტუტის XXX სამეცნიერო სესია, მუშაობის გეგმა და თეზისები, თბ., 1994, გვ. 9.

27 ასახულობანი: მ. ყენია, ზემო სვანეთი, შუასაუკუნოვანი კედლის მხატვრობა, თბ., 2010, გვ. 12, 19.

28 არაერთი საამისო მაგალითი იპოვება, თუგინდ, წიგნში: S. Ćurčić, Architecture in the Balkans: From Diocletian to Suleyman the Magnificent, New Haven-London, 2010.

დად, ეგებისდა, უბისის წმ. გიორგის ეკლესია ჩაითვალოს, როგორც ყველამ ვუწყით, IX საუკუნის შუა ხანაში წმ. გრიგოლ ხანცთელის აღშენებული (სურ. 4). ამასთან, საკურთხევლის სარკმლის თავსართი აღმოსავლეთ საქართველოსთან კავშირის მაუწყებელია და შირიმის წყობის ხასიათიც შიდა ქართლის მთიანეთის ზოგიერთ ნიმუშს – მაგ., ქსნის ხეობის წირქოლის ღმრთისმშობლის თუ მეჯუდას ბიეთის ტაძრებს, – შეგახსენებთ. ნაადრევი იქნებოდა იმაზე მსჯელობა, ქართლიდან „გადმოვიდა“ ეს სამშენებლო ხერხები, თუ იმხანადაც – როგორც, მაგ., ბრინჯაოს ბალთების ნარმოების ხანაში, – არსებული აღმოსავლეთ-დასავლეთის მთიანი ხეობების მომცველი კულტურული ერთობა – ამ მხრივაც ჩაკირკიტება და ჩაძიებაა აუცილებელი. ასეა თუ ისე, თუკი ახლახანს თქმული სინამდვილეს შეეფერება, მაშინ „ბაგრატის ტაძრის“ გარე სახის, მით უმეტეს გვერდითი ფასადების ერთგვარი „ანომალიურობა“ დასავლეთ-ქართული სამშენებლო გამოცდილების ერთ ხაზთაგანთან ყოფილა ბმაში. ამ მოსაზრების ლოგიკურ გაგრძელებად, ამ „ლიხსდასავლური“ სისადავის (აქ შეიძლება „აფხაზეთის სკოლის“ ხუროთმოძღვრების ნაკლები მკულობაც მოვიგონოთ)²⁹ გამოვლინებად გამოგვიჩნდება, ბუნებრივად, თითქმის (ლავგარდანის თხელი არშიის გარდა) მოურთავი გუმბათის ყელიც. ამას გარდა, ამავე უბრალოების და მისი თანმდევი ნაკლები „ნონიანობის“ შესატყვისი გამოვა შიდა სივრცეც, სადაც, გ. ჩუბინაშვილის სიტყვისამებრ, „პირველი ადგილი უჭირავს წმინდა დეკორატიულ ტენდენციას“ და ისეთი ხერხებია მოშველებული, რომელნიც „შეუძლებელს ხდიან – მნახველმა მიიღოს კოლოსალურ სიდიდისა, სიმალლისა და ამასთან დაკავშირებულის სივრცის მონუმენტალურ სიდიდის შთაბეჭდილება“³⁰. სხვაგვარად თუ ვიტყვით, შემსვლელს შეუძლია სიმსუბუქე-ჰაეროვნება შეიგრძნოს და არა, როგორც ალავერდში „შთაბეჭდილება საოცარი სიმალლისა და სიძლიერისა“³¹, ანდა, ჩემით დავამატებ, ოშკის თითქოსდა „გამოქანდაკებულობას“ (მარტო გუმბათქვეშა ბურჯების ადამიანის სიმალლის მრავალნაკვთოვან-ჩუქურთმიანი კვარცხლბეკები და მათზე მიდგმული მომცრო ნიშისებრი ჩარდახები რადა ღირს!).

ამდენად, თუ გელათის გუმბათმა დავით IV აღმაშენებლის რჩეული ოსტატის „ბაგრატის ტაძარზე“, როგორც იტყვიან, „სწორება“ მიგვაგნებინა, ის კი, თავის მხრივ, ტაოურთან ერთად, იმერულ-დასავლეთ ქართული ხუროთმოძღვრული ჩვეულებებიდან ამოდის, არაფერი გვიშლის დავასკვნათ, რომ გელათი მთლიანობაშიც შეიძლება უკანასკნელზე დავიყვანოთ და ყველა მისი „უცნაურობის“, უპირველეს ყოვლისა, მისი თითქმის სრული შეუმკობლობის სათავეც მასში ვეძიოთ. არც იმას უდგას რამ წინ, თავად „ბაგრატის ტაძრისგან“ განმასხვავებელი მისი ნიშან-თვისებების წინასახენიც ამ მხატვრულ-გეოგრაფიულ წრეშივე ვიგულოთ. ასეთთაგანად ჯერ კიდევ XIX საუკუნეში იქნა მიჩნეული ბიჭვინტის ღმრთისმშობლის X საუკუნისა თუ X-სა და XI-ს მიჯნის გუმბათიანი ეკლესია. რამდენიმე წლის წინათ მეც ვცადე გავრკვეულიყავი, იყო თუ არა რამ საერთო და თუ კი, ნიშანდობლივ რა, ამ ორ სახელმობხვეჭილ ტაძარს შორის.

29 იხ. ლ. რჩეულიშვილი, VIII-X საუკუნეების გუმბათოვანი ხუროთმოძღვრება აფხაზეთში, თბ., 2018.

30 გ. ჩუბინაშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 116.

31 იქვე, გვ. 120.

დასაბუთდა, თითქოს, სივრცის ძირითად ნაწილთა, უპირველესად გუმბათქვეშა კვადრატისა და საკურთხეველის არცთუ ჩვეულებრივი თანაფარდობა ორივეგან რომ იგივეა, რაც მხოლოდ და მხოლოდ გელათელი ხუროთმოძღვრის მხრიდან ბიჭვინტის დაგეგმარების მიდევნებით შეიძლება ავხსნათ. უნდა ვიფიქროთ, რომ გელათი აფხაზეთის კათოლიკოსთა საყდართან მიმართებით ისაა, რასაც რიჰ. კრაუტჰაიმერმა „სიმბოლური ასლი“ უწოდა, სადაც რომელიღაც ნიშანი (თუ ნიშნები) უზრუნველყოფს ადამიანთა გარკვეული ერთობის თვალთახედვით ორი შენობის სარწმუნოებრივი საზრისის იგივეობას თუ არა – დაახლოებას. ჩვენს შემთხვევაში საამისო რელიგიური საფუძველი ბიჭვინტაში წმ. ანდრია პირველწოდებულის მოღვაწეობის მეხსიერებაა – აკი მოგვიანო საუკუნეებში ბიჭვინტელ მღვდელმთავარს წმ. ანდრიას მოსაყდრედ მოიხსენიებდნენ. XII საუკუნის დამდეგის სააზროვნო გარემოსთვის მაცხოვრის ამ მოწაფისა და ყოვლადწმინდა ღმრთისმშობლის წარმოგზავნილის ხსოვნა საგანგებოდ ძვირფასია – ღირსსახსენებელია, რომ ანტიოქიელ ღვთისმსახურებთან საქართველოს ეკლესიის თვითმწყობაზე ცილობისას, წმ. გიორგი მთაწმინდელს ძირითად საბუთად სწორედაც მისი წმმ. მოციქულთა ანდრიას და სვიმონ კანანელის მოღვაწეობის კვალად მოქცევა ჰქონდა, ხოლო წმ. მეფე დავით IV-ის ოჯახისთვის წმ. გიორგი მთაწმინდელის პიროვნებაც და ნაქადაგევიც რომ სრულებით განსაკუთრებული რამ ყოფილა, თუნდაც ქ-ნი თინათინ ვირსალაძის ნარკვევიდან შეგვიძლია შევიტყუოთ³². ახლა წინანდელ ნათქვამს ერთიც შეგვიძლია შევმატოთ – გუმბათის ყელის მოყვანილობა – ორთავეს, ბიჭვინტასაცა და გელათსაც, იგი ცილინდრული აქვს, ხოლო „ბაგრატის ტაძარს“, საიდანაც, ეტყობა, გუმბათის მორთვის იდეა მოდის – თექვსმეტწახნაგია.

მაგრამ ვთქვათ ასეა, ვთქვათ, ძირითადი მასაზრდოებლები გელათისა ესა თუ სხვა (მაგ., გარედან წახნაგოვანი აფსიდები – ბიჭვინტაში ისინი ნახევარწრიულია – იქნებ აფხაზეთის რომელიმე სხვა ეკლესიით იყოს შთაგონებული) დასავლეთქართული ტაძარია, საკმარისია თუ არა ეს მისი თავისებურების „უნაშთოდ“ ასახსნელად და, შესაბამისად, ზედმეტი და ფუჭი თუა მცდელობა მის მხატვრულ სახეში მსოფლმხედველობრივ-მსოფლგანცდითი, გინდაც პიროვნული ხედვის ანარეკლის ძებნა? ვგონებ, რომ არა.

დავიწყოთ იმით, რომ გელათის გარე სახეს სხვა „ნიმუშების“ ცოდნაც ამჩნევია. ამას იგივე გუმბათიც გვეუბნება, კერძოდ, მისი სარკმლების საპირეები (სურ. 2). როგორც ზემოთაც ითქვა, აქ ამოზნექილ მოგანივრო შუა არეს ორსავე მხრიდან წვრილი ლილვები ევლება და ისიც გვახსოვს, რომ „ბაგრატის ტაძარში“ ასე არა ყოფილა – ლილვი იქ მხოლოდ საკუთრივ ლიობს ახლავს³³.

32 თ. ვირსალაძე, ატენის სიონის VII-VIII და XI საუკუნეთა მოხატულობანი, წიგნში: თ. ვირსალაძე, ქართული მხატვრობის ისტორიიდან, თბ., 2007, გვ. 232-240.

33 ქუთაისის საყდრის გუმბათის ყელზე საუბრისას არ შეიძლება არ ვახსენოთ ეჭვი, რაც არქიტექტორ-რესტავრატორმა ტარიელ კიპაროიძემ გამოთქვა ერთხელ კერძო საუბარში. მან შენიშნა, არ ღირსო მასზე ასე დაბეჯითებით ვილაპარაკოთ, ხომ შეიძლება, ის გვიანი აღდგენის ნაყოფიც იყოსო. ეს დიახაც ანგარიშგასაწივი დაეჭვებაა, მით უმეტეს, რომ 1510-სა თუ 1512 წელს „მოსრულთა ოსმალთა დანუეს ქუთათისი და გელათი“ (ბატონიშვილი ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ქართლის ცხოვრება, ტ. IV, თბ., 1973, გვ. 810) და, დიდი ალბათობით, აკლებას ვერც ქალაქის უმთავრესი სალოცავი გადაურჩებოდა. თუ დავუშვებთ, რომ ჩვენი რესტავრატორების და არქეოლოგების მიკვლეული ქვები

გელათისებრი მოჩარჩოებანი – ამობურცული, ორმხრივ-ლილვოვანი, – უფრო ე. წ. „თამარის ხანისთვის“ (რომელმაც, ქართულ საისტორიო ცნობიერებაში მამამისის ზეობაც დაიტია და ვაჟიშვილისაც) ჩანს დამახასიათებელი, XI-ში კი, ბრტყელზედაპირიანი საპირეების მოძალებისას, აქა-იქ თუ გამოჩნდება – პირველად, თითქოს 1010-1014 წლების ნიკორწმინდაში, სწორედაც გუმბათის ყელზე (სურ. 5), ასევე, როგორც ჩანს, 1030 წლის სამთავისის პირვანდელ გუმბათზე, იკვში³⁴. სხვადასხვანაირია ქუთაისისა და გელათის საკრებულო ტაძრებზე გუმბათის ყელზე სართავი თალების განაწილება. ამ მხრივ, ბაგრატ III-ის ოსტატი უფრო მიღებულ ხერხს იმარჯვებს და თაღნარსა და ლავგარდანს შორის საკმაოდ მოზრდილ არეს ტოვებს და ასეა ეს ქართული გუმბათების უმრავლესობაზე – თელოვანის „ჯვარპატიოსნიდან“ მოკიდებული XIII საუკუნის პირველი ნახევრის ნაგებობების ჩათვლით – განსხვავება იმაშიდაა, რომ VIII-X საუკუნეებში ეს ზოლი სადაა, ნიკორწმინდის აქეთ კი, როგორც წესი – მოჩუქურთმებული (ცხადია, ეს არ ეთქმის უმკობ თიღვას და გამონაკლისად 1020 წლის ახლო ხანის მანგლისის გუმბათი გამოსჩანს, მაშინ როდესაც 1032 წლისთვის განახლებული იშხნის გუმბათზე ამ ადგილზე ფერადოვნებაცაა ნახმარი გასამკვეთრებლად).

მოგვიანო საუკუნეებისაა, უფრო რომ XVI-ის, მაშინ ისლა დაგერჩენია, ის დასტურ გელათის გუმბათის გადამღერებად დავსახოთ, რადგან სწორედ ასეთია უეჭველად იმერეთის უჩუქურთმო გუმბათების წარმომავლობა. ეს, სხვა ყველაფერთან ერთად, შედარების შესაძლებლობასაც გვაძლევს და საკმაოდ დარწმუნებით პასუხის გაცემისაც. რალა თქმა უნდა, სრული უეჭველობა მიუღწეველი რამაა, არათუ ჩვენსაში, ე. წ. „ზუსტ მეცნიერებებშიც“, მაგრამ: XIII საუკუნის გელათურივე ეკლესიები იქნება ეს, XVI საუკუნის ზედა საქარის „გულბანდიანი“ თუ XIX საუკუნის მონამეთის მონასტრის ტაძარი ყველგან ისეთსავე საპირეებს ვნახავთ, როგორც გელათის ღმრთისმშობლის შობის ტაძარს აქვს და საერთო გეზსაც – სარკმლების დაშორიშორებას, მათ მზარდ დაშორებას თაღნარის თაღთაგან (გელათის წმ. ნიკოლოზზე ისინი საერთოდ არ არის) – ეს კი „ბაგრატის ტაძარზე“, ხომ ვუნწყით, რომ არ ითქმის. შესაბამისად, სანამ რამ წონადი საბუთი გამოჩნდებოდეს, შეგვიძლია ვენდოთ არქიტექტორ-რესტავრატორთა და სხვა მკვლევართა დაკვირვებას ნაპოვნი ფრაგმენტის XI საუკუნის ნაგებობისადმი კუთვნილების შესახებ.

არ იქნება კი სწორი ერთი „წერილმანი“ არ ვახსენოთ, რომელიც შემაშფოთებლადაც კი ხვდება თვალს – თაღთაშორისებში გამოკვეთილი „კოპები“. ესენიც, შემსგავსებული საპირეებისა არ იყოს, უფრო „თამარის ხანას“ მოგვაგონებს – მათ იკორთაშიც ნახავთ, ბეთანიაშიც, ქვათახევშიც, წულრულაშენშიც, ადამიანის თავებად გადაქცეულთ – ფიტარეთშიც... ამასთან კი, X საუკუნეში იძებნება მაგალითები, – სახელდობრ, ორი აღარარსებული სამხრეთ-ქართული ტაძარი, – თაღთა გასაყარის შევსების სურვილს რომ გვიმხელს: ექექში ამ ადგილზე ლავგარდნის ძირამდე „აყვანილი“ ორმაგი გრეხილი ლილვია ჩასმული, ჯავახეთის წყაროსთავში კი (ეტყობა, ერთის გამოშვებით), რელიეფური გამოსახულებანი (ანგელოზები?) არის გადაფენილი (იხ. В. Беридзе, Архитектура Тао-Кларджети, Тб., 1981, ტაბ. 25-27). საგულისხმო კია აკად. ნიკ. სევეროვის ერთი მიხვედრა – მცხეთის სამთავროს ტაძრის XIV საუკუნეში აღდგენილ გუმბათზე მან ყურადღება მიაქცია კოპებს მათზე „ჩამოკიდებული“ იმგვარი „გადმოკეცილი“ ფოთლებით, რომელთა მსგავსი მარტო XI საუკუნის პირველმა ათწლეულებმა იცის (სვეტიცხოვლის დასავლეთი სარკმელი, სამთავისის გვერდითი ფასადების ვარდულები, ხირსის სამხრეთი ფასადი...) და მათი წარმომავლობა (არსებულთა თუ მათი ძველი დედნების) იმ დროშივე ივარაუდა (კერძოდ – სამთავისში). „ბაგრატის ტაძარი“, ვგონებ, ამ განაფიქრს საფუძველს უმაგრებს (Н. П. Северов, К вопросу о реконструкции барабана Самтависского храма. ქართული ხელოვნება, 6-A, თბ., 1963, გვ. 206).

34 Н. П. Северов, დასახ. ნაშრომი.

გელათში თაღები ლავგარდანს სწვდება, ეს კი ძალიან იშვიათია და ამ თვალსაზრისით მის კვალში სხვა გელათური ეკლესიების აღმაშენებლებიც კი არ ჩამდგარან – ნმ. გიორგისა და ნმ. ნიკოლოზის ტაძრებზეც აქ „ცარიელი“ კედელი იხილვება. გადახურვამდე აზიდული თაღების ზუსტი მაგალითი ერთილა ჩანს – ხახულის ღმრთისმშობლის ტაძარი და გვარიანად მალლა ადის ისინი კვეტერის ეკლესიაზეც – საეჭვო კია, X საუკუნის მეორე ნახევრის ეს შენობები (პირველი, ალბათ, მეორეზე უფრო ადრეული) გელათისთვის უშუალო „მაგალითად“ გამოეყენებინათ – სხვაფრივ მაკავშირებელს ძნელად თუ იპოვი. მთავარი კი სხვაა: გინდა თაღთა „ანევა“, გინდა ლავგარდანსქვეშა არის „დაქარგვა“ ერთი მისწრაფებითაა ნაკარნახევი – პლასტიკურად მთლიანად, „პაუზის“ გარეშე იქნას „ათვისებული“ გუმბათის ყელის მოცულობა, ეს სწრაფვა კი ძალას 1010-ანი წლებიდან იკრებს.

არანაკლებ, თუ მეტად არა, საყურადღებოა ტაძრის ტანის მამკობ-დამანან-ევრებელი თაღნარიც. „ბაგრატის ტაძარში“ – ეს ცნობილია, – ის სამ ფასადს გასდევს, ორ სიგრძისა და საკურთხევლისას (ნახ. 2, 3); გელათში – ესეც ვიცით, – „ჩვეულებრივი“ ლილვოვანი თაღები აღმოსავლეთით შვერილ აფსიდებსა და დანარჩენი სამი მკლავის პირით კედლებზეა გადაყვანილი, მაშინ როდესაც მკლავთაშორისების გარე პირი სადაა, მკლავთა გვერდით სიბრტყეებზე კი სავსებით განუმეორებელი, ოთხსაფეხურიანი, შეტყუპებული, შუაში „ნისკარტისებრ“ ჩაზიდული, თითქოსდა რაღაც რბილი ნივთიერებისგან ნაგრეხი თაღების მწკრივებია. მაგრამ სხვაობა ამ, ეგოდენ თვალშიმოსახვედრ, გარეგნულ ნაირგვაროვნებაზე უფრო არსებრივიც არის. გ. ჩუბინაშვილი შენიშნავს, რომ „სამ მთავარ კათედრალში“ „სიგრძის ფასადები თუმცა მორთულნი არიან დეკორატიული კამარებით [დღეს ვიტყოდით – „თაღებით“, დ.თ.], მაგრამ [ისინი, დ.თ.] არ არიან გადაბმულნი ერთმანეთთან, არამედ წარმოადგენენ ცალკე დეკორატიულ მომენტებს, რომლებიც მხოლოდ ფასადების მთლიან ერთეულში წარმოადგენენ განსაზღვრულ სისტემას“³⁵. „ბაგრატის ტაძრის“ მიმართ ეს მტკიცება შემდეგნაირად შეიძლება გაიშალოს: აღმოსავლეთ, საკურთხევლის მომფარგვლელ სამკუთხა ნიშებით შეჭრილ ფასადზე ლილვოვანი, ე. წ. „ხუთთალოვანი“ კომპოზიცია გვაქვს; განივი მკლავების პირებზე ლილვოვანივე სამთაღედებია და თაღებია გრძივი ფასადების დანარჩენ ზედაპირებზე – სიგრძივი მკლავების გრძისავე კედლებზეც და განივების მოკლეზეც, ოლონდ: აღმოსავლეთ მკლავს ლილვოვანი თაღები მიუყვება, რომელნიც არ აღწევს სამხრეთისა თუ ჩრდილოეთ კუთხეებს. უკანასკნელთა აღმოსავლეთ-დასავლეთ სიბრტყეებზე და დასავლეთი მკლავის სამთავ კედელზე ისინი ორ საფეხურად ჩაკვეთით მიიღება, თანაც გაბმულ რიგებს კი წარმოქმნის, მაგრამ კედელ-კედელ ისევე არაა შეერთებული ერთი მეორეს, როგორც აღმოსავლეთი მკლავის თაღნარები. ასე რომ, ჩვენ გვაქვს თაღთა განცალკევებული ჯგუფები, რომელთა რიტმული მსგავსება კი წარმოქმნის თაღებით მთლიანი შემოსაღტვის განცდას, მაგრამ ფაქტობრივად ერთმანეთისგან დამოუკიდებელ ერთეულებს წარმოადგენს. ეს სულაც არაა გასაკვირი – თუ მამკობი თაღნარის ჩვენს ხუროთმოძღვრებაში დადგინებას მივადევნებთ თვალს, დავრწმუნდებით: ის სწორედ განცალკევებუ-

35 გ. ჩუბინაშვილი, ქართული ხუროთმოძღვრება საშუალო საუკუნეებში... გვ. 122.

ლი თაღოვანი არეების თუ ლილვებით მოხაზული თაღისებრი მოხაზულობების ჯგუფებად იკიდებს ფეხს, თუ აღმოსავლეთ (წრომი, ოპიზა, აკურა...), თუ სხვა (მაგ., სამხრეთ – წირქოლი) ფასადებზე. „ხუთთაღოვანი“ ფორმულა, ნიშების არარსებობისას, სამთაღედად რომ გარდაისახება, ხომ ვიცით, ოშკშია ჩამოქნილი და იქაც სამი მკლავის პირზეა მოცემული, ერთმანეთს გადაუბმელად, სრულებით განკერძოებით³⁶. ქუთაისის საყდარზე ასეთი, ასე ვთქვათ, „კუნძულოვნება“, როგორც პრინციპი, უკუგდებულა, თუმცა ფიზიკურად დიდნილად შენარჩუნებულია. შემთხვევითი არც ის უნდა იყოს, რომ ყველაზე „მწკრივისებრი“ დასავლეთი მკლავის შეღრმავებებისგვარი თაღნარია. საქმე ისაა, რომ ასეთია, სწორედაც, X საუკუნის უგუმბათო სამხრეთ-ქართული ნაგებობების (ჯალა-ჭალას ცალნავიანი ეკლესია, ოთხთა ეკლესიისა და პარხლის ბაზილიკები)³⁷ ფასადები, სადაც პირველად გამოჩნდა თაღთა განუწვალელებელი რიგები სწორ კედელზე (დანახნაგებულ მოცულობებზე მანამდეც იყო – იხ. VII საუკუნის ბანის გარშემოსავლელი, X-ს მრავალაფსიდიანი ეკლესიები). უნდა ვიფიქროთ, რომ ქუთაისის კათედრალზე ამ ფორმის მოტანა ხელოვანთ მკლავის ბაზილიკისმაგვარობამ შეაგონა და არც ისაა გამოსარიცხი, რომ ასე გამონაკეთა, საბოლოოდ, გუმბათოვან ხუროთმოძღვრებაში გაუნყვეტელი თაღნარის მოხმარების იდეაც.

ესეც კია: ეს ერთბაშად არ მომხდარა. ასეთივე რიტმით გამთლიანებული ჯგუფები დამატებით გამყოფი მომცრო ნიშების ჩართვით კიდევ უფრო გამრავალფეროვნებული დაგხვდებათ 1010-1029 წლებისად მიჩნეული მცხეთის სვეტიცხოვლის გრძივ გარე კედლებზეც. მართალია, აქ უამრავი დაზიანება და გადაკეთება შეინიშნება, მაგრამ გიორგი პატაშურმა დამაჯერებლად გვიჩვენა: თავიდანაც არსუკისძეს წვრილმანებში, იქნებ, მთლად ასეთი არა, საფუძველში კი ამგვარივე რამ შეუქმნია³⁸. პირველი, თითქმის სრულად ურთიერთგადაბმული ერთეულებით შედგენილი თაღნარი, როგორც ჩანს, ალავერდის წმ. გიორგის კათედრალის ფასადებზე მოგვევლინა³⁹. მიუხედავად მრავალი და მრავლის მომცველი გადაკეთება-დამახინჯებისა, მაინც ნათელი უნდა იყოს: მკლავების ზედა, გვერდითი უბეების სახურავების თავზე ამოზიდული კედლების სართავი თაღებიც (ისინი გუმბათოვან არქიტექტურაში სვეტიცხოვლის მაშენებლის, არსუკისძის შემოტანილი ჩანს) და აღმოსავლეთი მკლავის პირისა და მკლავთაშორისების „დიდი“ თაღებიც კუთხეების (აღმოსავლეთისას, შემორჩენილს ვგულისხმობ, ცდახია) ნიბოებს აქეთ-იქიდან ისე ახლოს ადგება, რომ თვალისთვის ერთი მეორესაა შეზრდილი. გამთლიანების მიმართულებით ძიებას სამთავისის ხუროთმოძღვარი აბოლოვებს – აქაც ურთიერთმართობულ სიბრტყეებზე დატანილი თაღები კუთხეებს სულ ცოტათია დაცილებული და მათი შეერთების ხაზგასასმელად, ისინი ზემოთ ურთიერთშემხვედრ „კაუჭს“ იკეთებს, რომელთა შესაყარზე კი, ზედ

36 ამ საკითხზე იხ.: В. Беридзе, Архитектура..., გვ. 31, 82-86. ასევე: რ. მეფისაშვილი, სამთავისის აღმოსავლეთი ფასადის დეკორატიული მორთულობის თავისებურება. ქართული ხელოვნება, 11, თბ., 2001, გვ. 35-43.

37 იქვე, ტაბ. 1, 9-10, სურ. 61-62.

38 გ. პატაშური, არსუკისძისეული სვეტიცხოვლის ფასადთა რეკონსტრუქცია და მათი მხატვრული თავისებურებანი. საქართველოს სიძველენი, 12, 2008, გვ. 101-127.

39 ასე ჩანს, ვგონებ, გ. ჩუბინაშვილის ზემოთ არაერთგზის დამონმებული ნაშრომის მერე, მესამედი საუკუნის გამოშვებით დასტამბულ კახეთის ხუროთმოძღვრებაზე დიდტანიან ნიგნში შეტანილი აღწერითაც (Г.Н. Чубинашвили, Архитектура Кахетии, Тб., 1959, გვ. 391-392).

ნიბოზე გირჩია „ჩამოკიდებული“⁴⁰. ალბათ, ნიშანდობლივ აქ შეგვიძლია ვთქვათ, უწყვეტი თაღნარი საბოლოოდ ჩამოყალიბებული არისო.

გელათის დიდ ტაძარზე რომ ერთიან-განუყოფელი თაღნარი გვაქვს, ეჭვი არავის და არასდროს შეპარვია. კიდევ მეტი, რ. მეფისაშვილი ჩვენს ყურადღებას ამახვილებს ზედა თაღნარის კუთხეებზე, სადაც წარბია „ნაშლილი“ მასზე თაღის პროფილის გადატარებით, გეგონება, თალუკა გადაკეცესო⁴¹, რაც, რაღა თქმა უნდა, კიდევ მეტად ზრდის, თუ ასე შეიძლება ითქვას, „შეზრდილობის ხარისხს“ (სურ. 6). შეგვიძლია თუ არა ვივარაუდოთ მაინც, რასთანაა კავშირში საზოგადოდ ეს ფორმისმიერი ილეთი, რას უყურებს გელათელი ოსტატი ტაძრის თაღნარის მოფიქრებისას? მგონია, გარკვეული ალბათობით დიახაც შეგვიძლია. აქ გასაღებად საკურთხევლის აფსიდის მორთულობის ერთი წვრილმანი მეგულება – მისი შუა სარკმლის ქვედა ლილვიდან „ჩამოდენილ“ ლილვოვან მედალიონში ჩასმული გირჩი. რომ ვიკითხოთ, ასეთი რამ სადმე თუ იპოვებაო, პასუხი ერთმნიშვნელოვნად უარყოფითი იქნება. მაგრამ კითხვა სხვანაირადაც ხომ შეიძლება დაისვას: არის სადმე რაღაც, რამაც, ეგების და, უბიძგა ხუროთმოძღვარს ეს სამკაული მოეხმარა, საქმე არცთუ უიმედოდ იქნება. გავიხსენოთ, ისევ და ისევ, სამთავისი, მისი აღმოსავლეთი ფასადი, სადაც საკურთხევლის სარკმელს სამი გირჩი ებმის – ერთი მის თავზე, დიდი ჯვრის ფუძედ, ორიც ქვემოთ, სახელგანთქმულ „რომბებში“ (მკაცრად გეომეტრიულად – კუთხეზე დაყენებულ კვადრატებში) (სურ. 7). გელათელი ხელოვანი ბევრად მომჭირნე რომაა სამთავისისაზე, ამაზე სჯას აღარ შევუდგები, ამას კი ვიტყვი: ორივეგან მაინცდამაინც ტაძრის „მთავარ“, საკურთხევლის სარკმელზე გირჩის „გამობმა“ ძვირად თუ იქნება უცაბედი დამთხვევა და, ვფიქრობ, საკმარისი საფუძველი გვაქვს ვთქვათ: გელათის ჩაფიქრება-განხორციელებისას სამთავისის კათედრალიც იქნა გათვალისწინებული.

არადა, სალაპარაკოდაც არ ღირს, ხუროთმოძღვრული სამკაულის განაწილების გელათური და სამთავისური სქემები სულაც რომ არ ჰგავს ერთმანეთს. სამთავისში, ისევე როგორც მის დროში წინამავალსა თუ მომყოლ სხვა ტაძრებზე (მაგ., იკორთა), თაღნარი კედლების სწორ ზედაპირებს ეფინება. გელათის დამგეგმავმა სხვა გზა აირჩია. თაღნარი, მის ხელში, როგორც ვნახეთ, ჯვრის მკლავების „მომნიშნავი“ და „გამომყოფი“ შეიქმნა. მათი წინა პირების „დიდი“, მკლავთაშორისების სახურავებს ჩამომცდარი, თუ მათ ზემოთ გაშლილი „მცირე“ თაღები ერთგვარი „კრეტსაბელივითა“, რომელიც ალაგ აკეცილი, ალაგაც – დაშვებული⁴², გამორჩევით მკლავებს ფარავს, კუთხის სივრცეთა სწორი სიბრტყეები კი, შეპირისპირების ძალით, მის პლასტიკურობას აძლიერებს, რაც,

40 თაღთა ასეთი „ურთიერთშეხების“ ხერხის მეტყველი ასახულობა იხ. წიგნში: R. Mepisaschwili, W. Zinzadze, Die Kunst des alten Georgian, Zürich, 1977, გვ. 161.

41 P. Меписашвили, დასახ. ნაშრომი, გვ. 57.

42 როგორც ჩანს, დამატებით გამოსაკვლევ საკითხთა შორის ახლაც არის მკლავების პირის თაღები ქვემოთ სადამდე ჩამოდოდა. გარდა დასავლეთი კედლისა, სადაც ისინი გადახურვის დონეზე წყდება, ისინი მოგვიანო ეგვტერების გადახურვებში იმალება, ბჭე-სამლოცველოების შიგნით კი მათი უმეტესობის გაგრძელებაზე კარის ჩარჩოს ნაპირები – მაგ., სამხ. ბჭეში, – თუ კედლის შვერილებია (იხ. P. Меписашвили, დასახ. ნაშრომი, გვ. 34, 39, 42). რ. მეფისაშვილს არ მიეცა საშუალება ენახა, რა ხდება სახურავებს ქვეშ და, ამდენად, გაერკვია, თაღნარის ლილვთა კონები თავიდანვე სხვა ფორმად გადაიზრდებოდა თუ

შესაბამისად, მას მეტ მნიშვნელოვანებასაც სძენს. თქმა არ უნდა, ეს ჩვენთვის ნაცნობისგან სხვა ფორმისმიერ-მხატვრული განაზრებაც არის და შინაარსობრივიც. როგორც არსად სხვაგან, ხდება აქ გამომსახველი თავად ამოზიდულ-ზედაშრეული ლილვები და საფეხურები, თაღნარებით „შემოძერწილი“ გუმბათი და მკლავები კი ჩვენს მზერას ტაძრის უძირითადესი ტექტონიკური (მზიდი – მკლავები, საზიდი – გუმბათი) თუ საკრალური მონაკვეთების ერთობლიობას უთვალსაჩინოებს. ეს, თავის რიგზე, გელათის ტაძრის „იკონოგრაფიისა“ და ამ კუთხით სხვა ქართულ ეკლესიებთან, უპირველესად, რასაკვირველია, მასთან ასე ახლოს მდგომ „ბაგრატის ტაძართან“ მიმართების კითხვას წამოჭრის. „იკონოგრაფიის“ ხსენებისას ხუროთმოძღვრების და მისი სამკაულების მიერ „მოყოლილი“ რაიმე, მოძღვრებითად დასაძირკვებული, ამბის „ამოკითხვა“ როდი მაქვს მხედველობაში, ეს, სიმართლე ვთქვა, ნაადრევიც კი მგონია. მართალია, ჯერ კიდევ 1950-იან წლებში, ქ-ნი ნათელა ალადაშვილის წყალობით, ჩვენ ვისწავლეთ ქანდაკოვანი გამოსახულებების საზრისისა და მათი შერჩევა-დანაწილებით გამოხატული პროგრამების „ამოხსნა“, ამასთან კი, მერე და მერე, ჩვენშიც და სხვაგანაც, სულ უფრო მეტად ნათელი ხდებოდა: არც არასახვითი (სიმბოლური ნიშნებით, ჩუქურთმოვანი სახეები თუ გინდ სართავი თაღები და ა.შ.) ელემენტებია „სუფთა“, არაფრის გამომთქმელი დეკორი. ჩვენი გასაჭირი კი, აი, რაა – ა. ჩვენ არ ვიცით (ჯერჯერობით მაინც) ცალკეულ მცენარეულ და, მით უმეტეს, გეომეტრიულ ნაყშთა საკუთრივ მნიშვნელობა; ბ. არც ის, ხომ არ არის იგი დროსა და სივრცეში ცვალებადი; გ. ხომ არ ხდება მათი რაღაც დროს შინაარსისგან დაცლა და თუ არსებობს ამის მისახვედრად რაიმე კრიტერიუმი; დ. რა წყაროები წაგვადგება ამგვარი კვლევა-ძიების წარსამართებლად და ა.შ. ამ დროს კი, არათუ უგამოსახულებო – ან მწირ-გამოსახულებიანი, – მორთულობანი გვრჩება აუმეტყველებელი, თვით უკვე „გაშიფრული“ რელიეფები და მათი ანსამბლები აქამდე მიუგნებელი აზრისმიერი ელფერებით გამდიდრდება. ბოლო წლები ზოგი ჩვენგანი (მაგ., ქ-ბი ასმათ ოქროპირიძე, ირმა მათიაშვილი, მედეა გუნია...) ცდას არ აკლებენ ამა თუ იმ კომპოზიციისა თუ ტაძრის ასეთი თვალსაზრისით „გახსნას“ და არცთუ წარუმატებლად. მაგრამ პირადად მე კვლავაც მაკლია მყარი მეთოდური დასაყრდენი და უმისოდ „მივიწყებულ საზრისთა ძიება“ ძალიან და ძალიან საფრთხილო მგონია.

სამაგიეროდ, არაფერი უდგას წინ იმის წარმოჩენას, ტაძრის რომელი ნაწილი (სივრცის მონაკვეთი, ქვეყნიერების მხარე, ელემენტი), ემნიშვნელოვანებათ მის მშენებელთ. თითქმის ორი წლის წინ ვცადე ქართული ხუროთმოძღვრების ნიმუშებზე მომესინჯა პროფ. ფრიდრიხ ვილჰელმ დაიხმანის მიერ ჩრდილოეთ სირიის არქიტექტურის „ადგილობრივი განვითარების“ (Lokalentwicklung) ნათელსაყოფად გამომუშავებული საამისო მეთოდი⁴³. ის, ვიმეორებ, ვერ გვაგებინებს, რა აზრი ჩააქსოვეს ნიშანდობლივ ოდინდელმა ოსტატებმა თავის ნაწარმოებში,

შემდგომად გადამოსილი (აქ ხომ, თანაც, ყველგან მხატვრობაა), შესაბამისად, თავდაპირველი განაზრახვით დამატებით მოცულობებში „შეიმალეობდა“ თაღების ქვედა ბოლოები თუ მთელი სიმაღლით გამოჩნდებოდა (თუ, მაგ., დასავლეთიდან შემოვლებული გალერეა განივი მკლავების კუთხესთან დამთავრდებოდა) და ა.შ.

43 საზრისისა და მხატვრული ფორმის მიმართებისათვის შუა საუკუნეების ქართულ ხუროთმოძღვრებაში, კრებულში: დ. თუმანიშვილი, გზაჯვარედინზე. ნერილები, ნარკვევები, თბ., 2008, გვ. 92-143.

იმას კი ვარკვევთ, რას ჰქონდა, მათი თვალთახედვით, მეტი, რას კი ნაკლები საკრალური ღირსება. ასეთი კვლევა მოცულობითი, მეტადრე კი მამკობი ელემენტების გადანაწილებაზე დაკვირვების გზით წარმართება – სადაც ისინი მეტადაა დაყურსული, მახვილიც იქ ყოფილა დასმული და სხვათაგან გამორჩეულიც ისაა. ჩემდა გასაკვირად, ჩემთვის უპირობოდ წარმოსადგენი „მნიშვნელობათა რიგი“ – გუბათი (გუმბათოვან ნაგებობებში), აღმოსავლეთი, სამხრეთი, დასავლეთი და ჩრდილოეთი ფასადები – სულაც არ გამოდგა ერთადერთი, საყოველთაო და საყოველთაო. როგორც ჩანს, მან XI საუკუნის შუა ხანიდან, სამთავისის აშენების შემდგომ გაიდგა ფესვი და მერეც როდია სავალდებულო. ამიტომაც ყოველ ცალკეულ შემთხვევაში თავიდან გვინევს აქცენტების დასმას დავაკვირდეთ და მის ლოგიკას ჩავუღრმავდეთ.

რაკი ასეა, გვმართებს გელათის ფორმათამეტყველებასაც მივყვეთ. როგორც ვნახეთ, ძირითადი, ჯვარ-გუმბათოვანი ბირთვი ტაძრისა მასზე „შემოდერწილი“ თაღნარით გამოეყოფა და უპირისპირდება დარჩენილ ნაწილებს. პლასტიკურობით მკლავებიცა და გუმბათიც მიახლოებით თანასწორია და, ამდენად, მათ შორის სხვაობა, ერთი თვალის შევლებით, სულ ცოტა, დიდად საგრძნობი არაა. ამასთან ერთად კი, მათ ვერც ბოლომდე თანაბარმნიშვნელობა ეთქმის. ერთი რომ, რასაკვირველია სამი ფასადის შვერილობა ოდნავ მეტად აჩერებს მზერას, ვიდრე დანარჩენი მკლავების სწორი კედლები. მათი შემყურე, გინდება მათ საპირნონედ დასავლეთი ნართექსი წარმოადგინო. სავარაუდოდ, ასეც იქნებოდა, ვიდრე XII-XIII საუკუნეების სიგრძეზე საკუთრივ ეკლესიის ირგვლივ „ქვედა საფეხურად“ კარიბჭე-ეკლესიათა წყება დამწკრივდებოდა. ტაძრის „ბოლოში“ „დამატებითი“ მოცულობა ჩანაფიქრისმიერად მაშინაც გამოდის, თუ, რ. მეფისაშვილის მიხედვით, დასავლეთი კედლის გაყოლებაზე ორსართულიანი, პატრონიკეშედგმული გალერეა წარმოვისახეთ – მას მეტოქეობას ვერ გაუწევდა, მისივე რეკონსტრუირებული, სიგრძივი კედლების ნახევრამდე გამოგრძელებული ცალსართულიანი ღია დერეფნები. ასე რომ, ძირითადად თანაბარი დალაგება-განფენისას, მაინც მოინიშნება შედარებით „დაფასებული“ მონაკვეთები – საკურთხეველი და მისი მოპირდაპირე მხარე შენობისა. მოცულობრივად უპირატესობამინიჭებულ არეებზე პატარ-პატარა ჩუქურთმოვანი მოსართავებიც განათავსეს. ზემოხსენებული „კოპი“ შუა აფსიდზე და ტაძრის დასავლეთი კარის ანყოლების სვეტისთავეების ფოთლოვანი სახეები. არის, თუმცა კი, კიდევ ორი სამკაული – სავსებით მოკრძალებული, „მძივებით“ განყოფილი ჩარჩო სამკვეთლოს ჩრდილოეთი სარკმლისა (სურ. 8) და ძალიანაც თვალსაჩინო მის მოპირდაპირედ, სადიაკვნის სამხრეთი სარკმლისა (სურ. 9), სადაც ორმაგ, სადად მოჩარჩოებულ ღიობებს ქვემოდან ფოთლიანი, მდიდრულად მოარშიებული მედალიონი ებჯინება, მასზე კი მოჩუქურთმებული საპირეა „ჩამოკიდებული“, ქვემოთლა პანია სასინათლო ხვრელობით. აქვე უნდა ვახსენოთ რ. მეფისაშვილის კიდევ ერთი მოსაზრებაც – მას მიაჩნია, რომ, თითქმის ყველა სხვისგან განსხვავებით, დასაჩუქურთმებლად შეემზადებინათ დასავლეთი მკლავის სარკმლებიც, რაც „აღარ შესრულებულა“-ო⁴⁴; შენიშვნაში იგი დასძენს – და

44 P. Меписашвили, დასახ. ნაშრომი, გვ. 60, 64. დავუმატებ, რომ პ. ზაქარაია, ეთანხმება რა ქ-ნ რუსუდანს, თავის მხრივ, შესამკობადვე თვლის შუანა სამხრეთსა და გვერდით ჩრდილოეთ სარკმლებს, თანაც ფიქრობს, ყველა ესენი მოურთავი უფრო რომ ნმ. დავით მეფის გარდაცვალების გამო დარჩათ (XI-XVIII საუკუნეების..., I, გვ. 82-83).

ამის თაობაზე ქ-ნი რუსუდანის ნათქვამი ძალას დღესაც სრულად ინარჩუნებს, – „ძნელი სათქმელია, რისთვის დასჭირდათ ორნამენტით დასავლეთი სარკმლების საგანგებოდ გამოყოფა. იმიტომ ხომ არა, რომ დასავლეთიდან საზეიმო შესასვლელი იყო ნავარაუდები. დღეს ვერც ის საკითხი გადაწყდება, რა მიზანი ჰქონდა ოსტატს, აღმოსავლეთი სადგომების სარკმლებს დეკორატიულად ხაზი რომ გაუსვა“⁴⁵. როგორც ითქვა, თუ „ახსნად“ მარტოოდენ სიტყვიერი საზრისის ამოხსნა ჩავაგდეთ, ჩვენ გელათზე დანამდვილებით ახლაც ამის მეტს ვერაფერს ვიტყვით. ხოლო თუ, მეორე მხრივ, ფ. ვ. დაიხმანის შემოთავაზებულ კვლევით მიმართულებას გავიზიარებთ, მაშინ, შეიძლება ითქვას, ქ-ნი რუსუდანის პასუხი თითქმის ამომწურავად შეგვიძლია მივილოთ: გელათელ ოსტატს (ქვემოთ დასავლეთი სარკმლების „დაუმთავრებლობას“ ისევ დავუბრუნდებით) უმნიშვნელოვანესად საკურთხეველი (აფსიდების პრიზმები, „კოპიტა“ თუ „გირჩით“ შუა ადგილზე და პასტოფორიუმები) და დასავლეთი ფასადი გამოუჩენია. ვიმედოვნებ, ოდნავ მეტ შუქს ამგვარ გააზრებას ქუთაისის კათედრალის ამავე ხედვის კუთხით გარჩევა მოჰყვება.

2001 წლის ზემოთ გაკვრით ნახსენებ ჩემს ნაშრომში, 990-1020-იანი წლების „სამი კათედრალი“ ერთიანად მაქვს განხილული და ჩავთვალე, რომ ხუროთმოძღვრული სამკაულის გადანაწილება აქ თანაბრად ხდება, განივი ფასადების, ამ ორში კი ნიშებიანი (ე. ი. უფრო „მოძრავ“-ზედაპირიანი) აღმოსავლეთი გარე კედლის ოდნავი მეტობით⁴⁶. ახლა – და ესეც „ბაგრატის ტაძრის“ გუმბათის დასაბუთებულმა აღდგენამ მოიტანა, – უფრო ჩაკვირვებით თვალყურებისა და დაფიქრების კვალად, მგონია, ეს მთლად ზუსტი არ უნდა იყოს. ასეთი დახასიათება სრულად მცხეთის საკათალიკოსო საყდარზე ჭრის (ისიც – არ ვიცით, გუმბათის თავს რა ხდებოდა); ნაკლებად – ალავერდზე, სადაც სამხრეთი მკლავის სარკმლებზე შემოვლებული ძალიან მოძრავი ნახატის რთული ლილვოვანი და თაღნარისა და, ქვედა დამასრულებლად კი, დაჩუქურთმებული ბადროების მწკრივის მეოხებით, სამხრეთი მხარე, ეგების, აღმოსავლეთისას სულაც არ ჩამოუვარდებოდა. „ბაგრატის ტაძრის“ საქმე კიდევ უფრო რთულად არის. ჩვენ ვნახეთ, რომ განივი მკლავების იერი აქ თვალშიმოსახვედრად უბრალოა. აღმოსავლეთი ფასადი დიდწილად XX საუკუნეშია აღდგენილი და მასზე აზრის გამოთქმა უდაოდ თუობითლა შეიძლება. გვაქვს კი ზოგი რამ მოსაჭიდი. საკურთხეველის არეზე შემორჩენილ XI საუკუნის წყობის ნაგლეჯზე გადანაკეცებიანი თავსართიც გადარჩენილიყო. ამგვარი სამკაულები, ე. წ. წარბები სხვაგანაც გვაქვს – დასავლეთითაც და ჩრდილო-აღმოსავლეთითაც. ორივეგან ისინი მოჩუქურთმებულ ბრტყელ ზედაპირთან საპირეს ახლავს და მის ასწვრივ რელიეფური სამკაულია განთავსებული⁴⁷. არაფერია სამკითხაო – აღმოსავ-

45 P. Меписашвили, დასახ. ნაშრომი, გვ. 62. როგორც ეტყობა, თავის დასმულ კითხვებზე პასუხის არქონამ ათქმევინა ქ-ნ რუსუდანს ცოტა ქვემოთ, უფრო ვფიქრობ, ზედმეტად – მკაცრადაც: „აქ (გელათში. დ.თ.) ორნამენტით მხოლოდლა ზოგიერთი ელემენტია გამკვეთრებული. განხორციელებული ორნამენტული სამკაული, ფასადთა კომპოზიციურ აგებულებაში, შემთხვევით ადგილებზეა განთავსებული“ (გვ. 64).

46 იხ. გზაჯვარედინზე, გვ. 121-122.

47 დასავლეთი სარკმლის საუკეთესო ასახულობად: თ. დადიანი, ე. კვაჭატაძე, თ. ხუნდაძე, შუა საუკუნეების ქართული ქანდაკება, თბ., 2017, სურ. 411-12; ჩრდილოეთი სარკმელი – ვ. ცინცაძე, ბაგრატის ტაძარი, სურ. 17.

ლეთითაც თავსართს ქვემოთ საპირიანი სარკმელი იქნებოდა⁴⁸, ზემოთკენ და ირგვლივ კი რიგითი წყობის მოედანი ყოფილა და დარჩენილ სიმაღლეზე აღარაფერი სხვა. მოსალოდნელია, რამ უფრო მაღლა ყოფილიყო – როგორც წმ. მთავარანგელოზის ხატება ოშკის აღმოსავლეთი თაღნარის შუა თაღის წვერში, ანდა მოზრდილი ჯვარი ნიკორწმინდის საკურთხევლის სარკმლის თავზე. სხვას ველარაფერს ვიტყვით, ის კი ხომაა ნამდვილი, რომ სამხრეთ ფასადზე (ჩრდილოეთზე – ცოტა ქვემოთ) ამის ფარდი არაფერია. რაც შეეხება დასავლეთ ფასადს, აწინდელი მდგომარეობით, აქ აღმოსავლეთისაზე ძლიერი მახვილი მოათავსეს – სარკმელს ფრთოსანი არსებების სამი (მეოთხეც იყო?) რელიეფი ახლავს, წარბზე ჯერ ვინრო ქვაზე წმ. იაკობ მამამთავრის ანგელოზთან რკინების რელიეფია შემოდგმული, მასზე კი – ოთხხატი კვადრატულ ფილაზე⁴⁹. ამრიგად, „ძლიერი“ ფასადები ქუთაისის კათედრალისა განივია – აღმოსავლეთი და დასავლეთი, რაც იგივეა, თუ ვიტყვით: საკურთხევლის და – შესასვლელის.

როგორც ყველამ ვუწყით, უმეტესობაში საქრისტიანოს ქვეყნებისა დასავლეთი კარი – უპირობოდ მთავარია, ასეა ლათინურ დასავლეთში, ეგვიპტესა, ბალკანეთსა თუ რუსეთში. საქართველო კი იმათთაგანია, სადაც მლოცველი თუ მომნახულებელი საღვთო სივრცეში უფრო გვერდიდან შეჰყავთ ხოლმე. ასეა ეს არა მხოლოდ ბოლნისის სიონსა ან ქვემო ბოლნისის „სამეკლესიო ბაზილიკებში“, ზედაზენსა თუ ალვანის „ნათლისმცემელში“, სადაც დასავლეთით შესასვლელი უბრალოდ არ დაუყოლებიათ, ისევე როგორც არაერთ ცალნავიან ეკლესიაში (აკვანება, თრიალეთის ოლთისი, შეპიაკი, იშხნის 1006 წლის მცირე ეკლესია, ტონთიო თუ ფოკა) თუ გუმბათიან ტაძარში („ერელაანთ-საყდარი“, მცხეთის წმ. ჯვრის, ატენის სიონის, ძველი შუამთის დიდი და მცირე ეკლესიები, სამწევრისი ანდა ხანძთა და ა.შ.), არამედ იქაც, სადაც დასავლეთით კარია გაჭრილი და არცთუ შეუმჩნეველი. ამათთაგანია, თუ გინდ, თბილისის ანჩისხატის ბაზილიკა – ამჟამად აქ უმთავრესი უცილობლად დასავლეთი, განიერი, ღონიერი წყობით გადაყვანილი ლაუნეტიტ დასრულებული კარია. ოღონდ რაწამს გაგვახსენდება, რომ ოდესღაც მას სამხრეთი ბჭე ჰქონდა, სამხრეთ, ახლა სრულად მოურთველ შესასვლელს ზემოდან „ჯვრის ამალლების“ რელიეფი ადგა, ზედ სამშენებლო წარწერით, რომელშიც მეფე [დაჩი] იხსენიება, აღარ დაგვაეჭვებს, უმთავრესად იგი რომ იყო განსაზღვრული. ასეა ძალიან ბევრგან – წირქოლის VIII საუკუნის, ხახულისა და ოშკის ტაძრებში და სხვა. არის ნაგებობები, რომლებზედაც ვერ იტყვი, საითაა მთავარი, საით კი – მეორეხარისხოვანი კარი. ასეა, მაგალითად, იქ, სადაც ორსა ანდა სამ კარს ერთნაირი კარიბჭეები აქვს მიდგმული – როგორც ბარცანის ღმრთისმშობლისა და იყალთოს ფერისცვალების, გინდაც IX-X საუკუნეების აფხაზეთის (ბზიფი, ლიხნე, მოქვი, ბიჭვინტა) ეკლესიებშია. უფრო იშვიათი ჩანს შემთხვევები (რა თქმა უნდა, სრული, ასე ვთქვათ, სტატისტიკა ახლა არ გაგვაჩნია და კარგი იქნებოდა, ის მალევე მომზადებულიყო – აქ კი, ჯერხანობით, მიახლოებითი მონაცემებილდა), სადაც ერთადერთი შესასვლელი – დასავლეთიდანაა – ასეთებია, მაგალითად, იდლეთის და შიომღვიმის წმ. იო-

48 ვიდრე პროფ. ვახტ. ცინცაძის დანატოვარი გამოქვეყნდება, არ გვეცოდინება, რატომ არჩია მან საკურთხეველში განივი მკლავების „სამსარკმლელი“ (ორი მაღალი თაღოვანი ლიობი და მრგვალი – მათ შესაყარს ზემოთ) და არა, როგორც საერთოდ ხდება ხოლმე „ცალმაგი“.

49 შდრ.: თ. დადიანი, ე. კვაჭატაძე, თ. ხუნდაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 216.

ანე ნათლისმცემლის ტაძრები, ურთას ბაზილიკა თუ ოპიზის ეკლესია. არცთუ ხშირია (მაგ., ბოდბე), რამდენიმე კარის არსებობისას, მისულთათვის დასავლეთი მხარის ძირითად შესავალად შეგებება. გ. ჩუბინაშვილი გვეუბნება, რომ დასავლეთი კარი უპირატესია მცხეთის „სვეტიცხოველსა“ და ალავერდში, ისე კი, უკანასკნელზე, იქვე ორსავე შესასვლელს ერთნაირ დახასიათებას აძლევს⁵⁰. აი, სვეტიცხოველში კი თანადროული კარიბჭით ნამძღვანებული (დანარჩენი, XIX საუკუნეში განადგურებული, ეკვდრები, რამდენადაც ვიცით, არსუკისძისეულ მშენებლობაზე გვიანდელი იყო) და ნართექსში შემყვანი დასავლეთი კარი, ეტყობა, იმთავითვე მთავარი ყოფილა – აკი მელქისედეკისეული კარიბჭეც მის სწორზეა, – და ახლაც ხომ ასეა. ქუთაისშიც დასავლეთი კედლის სხვებზე უაღრესად გამოკვეთას ერთადერთი აზრი შეიძლება ჰქონდეს – საღვთო სივრცეში შესავალის აღნიშვნა. იქნებ, ამას ისტორიული ნიადაგიც ჰქონდეს – არქეოლოგიური კვლევის შედეგებით, VII საუკუნეში ამავე ადგილზე მდგარ ბაზილიკას ძირითადი შესასვლელი დასტურ დასავლეთიდან ჰქონია⁵¹.

იქნებ უადგილო გადახვევად გამოჩნდეს, სათქმელი კი ერთიც მგონია: ქართულ ხუროთმოძღვრებაში ყველაზე მეტი პატივი ტაძრის დასავლეთ პირს იშხნის კათედრალის 1032 წლის გამამშვენებელმა ივანე მორჩაისძემ მიაგო. და ეს მიუხედავად იმისა, რომ, როგორც სვეტიცხოველსა და, ალბათ, ალავერდშიც, სიგრიძვი, უპირველესად, სამხრეთი კედლები საკმარისად არის „დატვირთული“ – აქ უხვად მორთული სარკმლებია, სამხრეთ-დასავლეთი კუთხის სიახლოვეს კი საპირიან-ნარწერიანი კარიც⁵². მაგრამ, როგორც ყველამ ვიცით, აქ ქართული ხუროთმოძღვრების წრისთვის გაუგონარი რამ გაკეთდა – დასავლეთი მკლავის პირზე პირწმინდადაა გამეორებული საკურთხეველის კედლის კომპოზიცია ღრმა სამკუთხა ნიშებითა და „ოშკური“ ხუთთაღედით. მთელი ამბავი იმაში მდგომარეობს, რომ აქ ვერ იქნებოდა ამგვარი გადანყვეტის – ჩვენი არქიტექტურის წიალ სავალდებულო – წინაპირობა: სამი აფსიდის შემეზობლებისას რკალებს შორის მოყოლილი წყობის არაფრის მზიდი მასივები, რომელთა მოცილება-საც ნიშები ემსახურება. ამგვარი, კონსტრუქციული შემაპირობებლის არმქონე ოსტატმა საკუთრივ კედელს მიადგა თავისთავადი თაღ-ნიშები (ამას იშხანში სართავი თაღების სილონივრემა და მრავალსაფეხუროვნებამაც შეუწყო ხელი). დასანანია, რომ ჩვენამდე არ მოღწეულა თავად კარის მორთულობა და არ ვიცით, როგორ იყო იგი შეწყობილი მთლიანად მორთულობას. ისიც კია – მას გარედან ისედაც ვერ დავინახავდით, რაკი ის აღმოსავლეთი ფასადის გასწვრივ გადაჭიმული ეკვდერის პასუხად ამოყვანილ, სამწუხაროდ, ასევე განადგურებულ⁵³ კარიბჭეში გახლდათ შემალული. ხოლო უმათოდაც არავის დააეჭვებს, რომ ასეთი გადანყვეტა ერთს რასმე თუ მოიტანდა – ორ მძლავრ მახვილს, რომელთაგან დასავლეთისას ერთადერთი საზრისი შეიძლებოდა ჰქონოდა – მისულისთვის იმ ნაგებობის მნიშვნელობა ეუწყებინა, სადაც ის, ცოტაც და, შეაბიჯებდა. სახელდობრ რის გამო, რის გასაგებინებლად დასჭირდათ ხუროთმოძ-

50 გ. ჩუბინაშვილი, ქართული ხუროთმოძღვრება საშუალო საუკუნეებში..., გვ. 120.

51 ო. ლანჩავა, ქუთაისის არქეოლოგია, ქუთაისი, 2015, გვ. 244.

52 იხ., თუნდაც: ე. თაყაიშვილი, 1917 წლის არქეოლოგიური ექსპედიცია სამხრეთ საქართველოში. თხზულებანი, 1, თბ., 2016, გვ. 287, ტაბ. 4-6.

53 იქვე, გვ. 288.

ღვარს, გნებავთ, მის დამკვეთს, ანტონი იშხნელ-ცაგერელს ასეთი ზარ-ზეიმი, ჩვენ, საფიქრებელია, ველარასდროს შევიტყობთ; ასეთი სურვილი და განზრახვა კი – აშკარაზე აშკარაა. ორ ტოლფას „ნაძერწსა“ თუ „ნაქანდაკევ“ საზეიმო ბჭისდარ ფასადს შორის დანარჩენი ორი მათ მაკავშირებლებად წარმოსდგება, თუმც ისინი თავისითაც იზიდავს თვალს და გულისყურს. „ბაგრატის ტაძარში“ სიგრძივი კედლები, თავისთავად ცხადია, გაცილებით „ნეიტრალურია“ – ამაში დასარწმუნებლად შეიძლება ერთი მეორეს შევადაროთ, მაგალითებრ, პანია ქანდაკებები აღმოსავლეთი და სადა სარკმლები დასავლეთი მკლავების სამხრეთ კედლებზე და, მწკრივი დაჩუქურთმებულ, თავსართგადავლებულ საპირეებში ჩასმული სარკმლებისა იშხნის ამავე ფასადზე⁵⁴. ამის ერთი მიზეზი ისიც არის, რომ „წარმმართველი“ ფასადებიც არ არის აქ, იშხნისებრ, „ბაროკულ-პათეტიკური“, ბევრად თავშეკავებულ-მოზომილია, ყველაფერი აქ ნაკლებ ნონადია, თხელი და ა.შ. ამ ნიშნით ქუთაისის ტაძარიც, სვეტიცხოველიცა და იშხანიც, ჩვენი ხუროთმოძღვრული ტრადიციის კიდევ ერთ ხაზზე ექცევა. VI-X საუკუნეების ნაგებობებისთვის თვალის გადავლება დაგარწმუნებთ, რომ ამ შუალედში ოსტატები ძალიან ხშირად ანიჭებენ პირველობას სამხრეთ კედელს, ხშირადვე – აღმოსავლეთს, ზოგან – ორთავეს, ზოგჯერაც ამ ორს დასავლეთისასაც ამატებენ. ხანგამოშვებით კი ისეთებიც შეგხვდებათ, რომლებშიც მოცულობათა გამონაკვეთულობით თუ მორთულობის სიუხვითა, გინდა შთამბეჭდაობით გამოკვეთილ „თავ-ბოლოს“ შორის თავისთავად გამომსახველობას მეტ-ნაკლებად მოკლებული ზედაპირები – იგივე სიგრძივი ფასადები გადაიჭიმება – თუნდაც, ერთი მხრივ, IX საუკუნის ისეთი მნიშვნელოვანი ტაძრები, როგორიცაა ვაჩნაძიანის „ყველანმინდა“ და – ნაკლებად! – აკურას „მამა-დავითი“, მეორე მხრივ, X საუკუნის მომცრო სამხრეთ-ქართული ეკლესიები – ბავრა (ჯავახეთი) თუ ხახულის მონასტრის ერთ-ერთი სამლოცველო (ტაო).

„ბაგრატის ტაძრის“ გვერდითი ფასადების „ნეიტრალურობა“ ერთგან კია დარღვეული: აღმოსავლეთი მკლავის ჩრდილო-აღმოსავლეთ კუთხის სარკმელს კედლის სიბრტყეში ჩაკვეთით გამოსახული, მაქმანისებრი სახეებით შევსებული ზემონახსენები საპირე ჩნდება, მის დაგვირგვინებაზე გადაყვანილი, ამოზიდული, მოჩუქურთმებულივე წარბითა და მასზე „შემოდგმული“ თალუკათი, რომლის შიგნით, ისევ კედლის სწორზე, ჯვარია გამოკვეთილი⁵⁵. ეს, რალა თქმა უნდა, აქცენტია და არცთუ უგულვებელსაყოფი, ნაკლებქმედითი კი, ვიდრე ის წინგამონეული მკლავის პირზე რომ ყოფილიყო მოქცეული. ამ კომპოზიციის განხილვისას, უპირველეს ყოვლისა, მუდამ უნდა გვახსოვდეს ქრისტიანული არქიტექტურული სიმბოლიკის ერთი ყველაზე მყარი მუდმივა – ჩრდილოეთი, ჩრდილის, ე. ი. უ-შუქობის მხარე აღმოსავლეთისა და სამხრეთის საპირისპიროდ, უარყოფითად განიხილებოდა. ასე იყო ჩვენშიც, რასაც უამრავი ჩვენებური შენობა გვიმტკიცებს. არის გამონაკლისებიც და ისინი, ვგონებ რომ ყველგან და ყოველთვის, რაიმე

54 XI საუკუნის 20-იან წლებში აგებულმა სამხრეთმა კარიბჭემ რამდენადმე გაზარდა შესაბამისი ფასადის საკუთარი გამომსახველობა. საბოლოოდ გასარკვევია, ტაძრის უშუალოდ თანადროულია თუ მასზე თუნდაც მცირედად „ახალგაზრდა“ სამხრეთ-დასავლეთი და ჩრდილო-დასავლეთი გაღერებები – გ. ჩუბინაშვილი მათ, ეტყობა, უფრო ღია თაღოვან კარიბჭეებს უახლოვებს (Г.Н. Чубинашвили, Пути грузинской архитектуры. Вопросы, II, Тб., 2002, გვ. 26).

55 ვ. ცინცაძე, ბაგრატის ტაძარი, სურ. 17.

გარემოების საპასუხოდ ჩნდება – ასე, VII საუკუნის ტაბაკინის ორნავიან ეკლესიას კარი ჩრდილოეთიდან იმიტომ აქვს, რომ მას სხვა მისადგომი არ გააჩნია; პირიქით, მცხეთის სამთავროს ტაძრის ჩრდილოეთი ფასადი სამხრეთის თანაგვარად იმის გამო მორთეს, რომ ქართლის მთავარეპისკოპოსთა კათედრად აგებულს, მას გზა ჩრდილო-დასავლეთიდან ადგებოდა, რასაც ახლაც ეზოს კუთხეში ასვეტილი, სამრეკლო შედგმული კარიბჭე შეგვახსენებს. მაშინაც, როდესაც ჩვენ ვერ ვხედავთ თვალნათლივ მიზეზს – მაგალითად, ბოლნისის სიონის მთავარი შესასვლელების ჩრდილოეთით გაჭრისა, ვვარაუდობთ, რომ იქნებოდა რალაცა საჭიროება, საჭიროება მომავალში გამოსაძებნი და დასადგენი. ზუსტად ასეა „ბაგრატის ტაძრის“ განსახილველი სარკმლის შემთხვევაშიც – აუცილებლად უნდა არსებულიყო რალაც, რაც მას შეამკობინებდა მაშენებლთ და ჩვენ, სხვა კვლევით ამოცანებთან ერთად, მხედველობაში ესეც უნდა ვიქონიოთ, განურჩევლად იმისა, რომ რაიმე გარეგანი მაიძულებელი სამხრეთის ჩრდილოეთის სასარგებლოდ „დაკნინებისა“ საიმდღეოდ აქ მიკვლეული არ არის. არის კიდევ ერთი რამ – ჩრდილოეთი მკლავის პირის პატარა მრგვალი სარკმელი ორნამენტირებულ ჩარჩოშია „ჩასმული“, ხოლო მის ქვეშ მდებარე შეტყუებული სარკმლების საზიარო ძირზეც ჩუქურთმაა ამოკვეთილი. იგი ზემოთკენ გაგრძელებას, თითქოს, არც გულისხმობს, ლოგიკურად კი ერთიანი მოჩუქურთმების ფრაგმენტს ჰგავს, რის გამოც თავად ლიობებს შემოყოლებული ღარები განუხორციელებელი საპირის მოფარგვლად გამოიყურება და დაუმთავრებლობას, ბოლომდე მიუყვანებლობას გვაფიქრებინებს⁵⁶. ამდენად, კვლავ ამოტივტივდა გელათისთვის ეგზომ საჭირობოროტო თემა დაუსრულებლობა-დასრულებულობისა.

ვიდრე რასმე დაუბოლოვებლად მოვიხსენიებთ, ვფიქრობ, სულ ცოტა ორ კითხვას უნდა გაეცეს პასუხი. ამათგან პირველი გახლავთ: როგორია შესატყვისი სამუშაოს მიმდინარეობა – რაც ჩვენს სამსჯელოსთან მიმართებით ასე გამოითქმის: ქვაზეკვეთილობას (ჩუქურთმას, ნაქანდაკევს) ქვემოთ, მინაზე თუ სახელოსნოში ასრულებდნენ თუ ადგილზე, ნყობაში თუ ნაგებობის მთელში ჩაყოლებულ ქვებსა ან ელემენტებზე? ჩვენთან, ისტორიულ საქართველოში გვაქვს რამდენიმე შემთხვევა, რომელიც მეორე პასუხის სასარგებლოდ მეტყველებს. ასეთია, მაგალითად, ოშკის ტაძრის კარიბჭის დასავლეთი ბოძის ერთ-ერთი ნახევარსვეტი, ძირიდან სიმაღლის ნახევრამდე აყვანილი რელიეფური ნაყშით⁵⁷; ასევე – კაცხის ტაძრის გარშემოსავლელის ერთ-ერთი სარკმლის საპირე, სანახევროდლა დაჩუქურთმებული⁵⁸, ან კიდევ ხიმშის (რაჭა, XI ს.) კარის მოხატული ზღუდარი, რომლის ფერით დატანილი ფოთლოვანი სახე, ნიკ. ვაჩიშვილის დაკვირვებით, გამოუკვეთავი კვეთილობის მოსამზადებელი ნახატია. ამ რიგში ბუნებრივად პოულობს ადგილს „ბაგრატის ტაძრის“ ჩრდილოეთი მკლავის სარკმელიც – ძალიან ძნელი დასაჯერებელია, სადღაც სხვაგან მოჩარჩოების ერთი ნაწილი მოსახული დაემზადებინათ, დანარჩენი – არა და მერე ერთიცა და მეორეც ჩაეტანებინათ კედელში. გვაქვს სანინააღმდეგო მაგალითებიც.

56 იქვე, სურ. 8.

57 ე. თაყაიშვილი, დასახ. ნაშრომი, ტაბ. 50-51.

58 ვ. ბერიძე, კაცხის ტაძარი, ქართული ხელოვნება, 3, თბ., 1950, ტაბ. 21, 1 (იქნებ აქ აღდგენილი იყოს – შდრ. გვ. 89).

ერთ-ერთად მეგულება ტონთიოს (ყაურმა) სამხრეთი სარკმლის რელიეფებიანი ფილა, რომლის ჩამოტეხილი ზედა მარცხენა კუთხე სუფთადაა ჩამოთლილი და უზუსტესად მორგებული თავდაპირველ, 1020-იანი წლების პერანგში (სურ. 10); ვერ წარმომიდგენია, როგორ უნდა მომხდარიყო ეს, თუ არა შემდეგნაირად: უკვე დასრულებული ფილა დაუზიანდათ, ნახელავის სიფაქიზის გამო ვერ გაიმეტეს და, შეძლებისგვარად „მონესრიგებული“, თავის ადგილსაც მოარგეს. ამისვე მაჩვენებელი მგონია მომდარო ხელობის მოგვიანო კვეთილობანი, რომელთა სხვადასხვა ქვაზე ამოჭრილი შემადგენელნი მეტ-ნაკლებად თვალნათლადაა ერთმანეთს აცდენილი – შეგიძლიათ ნახოთ, თუნდაც, რუისის ფერისცვალების საყდრის საკურთხევლის სარკმელი⁵⁹, რომლის საპირის ზედანი გვერდით მონაკვეთებზე ოდნავ განიერია და მოჩარჩოებაც, ამიტომ, ზემოთ თითქოს სიგანეში გაზარდესო.

ამდენად, არაფერი გვიშლის ხელს დავუშვათ: შუა საუკუნეების საქართველოში ხუროთმოძღვრული ნაქანდაკარი, ფიგურატიული თუ ორნამენტული, ხან ზედ კედელზე კეთდებოდა, ხანაც ცალკე დამზადებული თავსდებოდა მისთვის წინდანი განკუთვნილ ადგილზე. თუ პირველი წესის ზემომოტანილ ნიმუშებს მეორე რიგისას დავადარებთ, ვნახავთ, რომ ზედ შენობაზე ნაქანდაკარი უფრო მიწასთან ახლოს და, მუდამ, გლუვ სიბრტყეზეა ამოკვეთილი. ეს არცაა გაუგებარი – სახეები პერანგის სწორ ზედაპირებზე, ლამისაა, პირდაპირი აზრით „იხატება“, ისევე, როგორც ბათქაშზე მხატვრობა. მეჩვენება კი, რომ რთულად დანაკვეთული ელემენტები, მით უფრო ამოზიდული, ასე ვერ დამზადდებოდა. მაშინ ხომ გამოდის, რომ მშენებლები თლილ დიდრონ უხეშად მოჭრილ ლოდებს აყოლებდნენ და შემდგომ ხარაჩოზე მდგომნი გამოიყვანდნენ ხოლმე ლილვებს, საფეხურებს, ბურცობებს და ა.შ. ჩემი აზრით, ასეთი მოსართავეები, დღევანდელივით, ცალ-ცალკე იკვეთებოდა ადრევე შედგენილი გეგმის თანახმად და მისავე მიდევნებით ნაწილდებოდა შენობათა კედლებზე. ეს, სხვათა შორის, კიდევ ერთი საბუთია ჩვენში ძველად სამშენებლო ნახაზების არებობის სასარგებლოდ – უნახატოდ, ნეტავ, როგორ გააგებინებდა ოშკის თუ სვეტიცხოვლის გალატონთუხუცესი ხუროებს სად რომელი ქვა ჩაესვათ? მეორე კითხვა, აი, რაა: რამ აიძულა ოსტატები ხელი აეღოთ რისამე დასრულებაზე – გარეშე გარემოებებმა თუ საკუთარმა ნებამ? ხელისშემშლელი ბევრი რამ შეიძლება იყოს – ტექნიკური შეუძლებლობა, საჭირო თანხების გამოლევა (ასეთი რამ მოთხრობილია კიდევ წმ. სერაპიონ ზარზმელის „ცხორებაში“!), ქვეყანაში ჩამოვარდნილი შფოთი და დროის ნაკლებობა და სხვა. ამათგან რომელს შეეძლო დაებრკოლებინა ქუთაისის საყდრისა თუ გელათის ტაძრის მშენებლები? სამშენებლო-კონსტრუქციული ამოცანები ორივეგან საერთოდ არაფერ შუაშია; ნივთიერი ხელმოკლეობა დავით IV აღმაშენებელს რომ არ აწუხებდა ორი მისი ანდერძი ერთმნიშვნელოვნად ამბობს; თუ ბედიისთვის ცოტათი ადრე დაკვეთილ ოქროს ბარძიმს (მას რომ, სულ ცოტა, ასეთივე ფეშხუმი, კოვზი, ვარსკვლავი, სურა და მისთანანიც მოყვებოდა, ალბათ, ყველა დამეთანხმება) გავიხსენებთ, არც ბაგრატ III-ის სილატაკეს ვირწმუნებთ დიდად; X საუკუნის მიწურულსა თუ XII საუკუნის დასაწყისში სრული სიმშვიდე და სიმტკბილეობა სუფევდაო, ვერ ვიტყვით, ისეთი კი არაფერი

59 Г. Н. Чубинашвили, К истории Руисского храма. Вопросы... ტაბ. 79-2.

ხდებოდა, რაც ესოდენ დიდი რელიგიურ-სახელმწიფოებრივი მნიშვნელობის მშენებლობებს შეაფერხებდა. გელათის მიმართ შეგვიძლია „დაუმთავრებლობა“ დავით მეფის გარდაცვალებას „დავაბრალოთ“ – მაგრამ: თუკი დემეტრე I-მა არც ტაძრის მოხატვა დაიზარა და არც ხახულის ღმრთისმშობლის კარედის მოჭედვა-მოთვალვას მიანება თავი, რაღა მოჩუქურთმებას დაუშლიდა მამამისის მოყვანილ ხელოვანთ? აჩქარებითაც რატომ უნდა ეჩქარათ? ან სად აგვიანდებოდათ, ან თავზე ვინ ადგათ და არ ასვენებდათ?

გვრჩება ერთადერთი – ხელოვანთა ან, როგორც ადრე ვთქვით, იქნებ დამკვეთთა (ან იმათაცა და ამათაც ერთად) ცნობიერი, სულერთია – ამას, აბა, რანაირად მივუხვდებით! – მხატვრული გუმანით, რელიგიური გრძნობით, განსჯით თუ, უფრო რომ, მათი ერთობით ნაკარნახევი გადანყვეტილება. ჩვენი ოსტატების არჩევანი, თანაცვე, არცა რამ გონებაშიუნვდომელი – ქუთაისის ტაძრის ჩრდილოეთი კედელი, უკეთუ მისი მორთულობა გასრულდებოდა, საეგებისოდ, ყველაზე აღმატებული გამოვიდოდა, „გელათში კი ნართექსის (გნებავთ, ორსართულიანი გარშემოსავლელის) ზემოთ სამი დიდრონი მოსახული საპირე მას საკურთხეველთან შეფარდებით უალრესობას დაუმკვიდრებდა. რომ ასეთი „დაანგარიშება“ ჩვენი მოლანდება არ არის, საბოლოოდ მაშინ ვირწმუნე, როდესაც – წლების წინ! – აღმოჩნდა, რომ თიღვის ოსტატმა მიზანმიმართულად „ამოაყირავა“ ტაძრის ნაწილების მორთვის, ასე ვთქვათ, „სამთავნური ლოგიკა“, რომელიც ზემოთაც გავიხსენეთ – იერარქიულად უპირველესი, გუმბათი, სულ უმკობი დატოვა, უდარესი კი, ჩრდილოეთი კედელი ყველაზე მეტად მორთო და ა.შ.⁶⁰ ასეთი რამ შემთხვევითი ვერ იქნება, ცხადია, და ახსნაც ოსტატის აზრის მსვლელობისა არცთუ შეუძლებელი. ზოგად-ფსიქოლოგიურადაცა და ბიბლიურადაც (გავიხსენოთ სანამებელის კარავი და კიდობანი, სოლომონის ტაძარი...) სამკაულის რაოდენობრივი მეტობა და (ან) მომეტებული სიძვირფასე ღირსებით-ღირებულებითი უპირატესობის გამომვლენია. თიღვაში სხვა ლოგიკაა ამოქმედებული – ასევე ზოგადიცა და ბიბლიურიც ერთდროულად – სამკაული აქ ყველა ნიშნით, მინიერ-შემთხვევითსა თუ ნივთიერ-მსოფლიურს გაუიგივდა, რასაც უზენაესსა და ღვთაებრივს მიახლოებისას ფასი ეკარგება. ამ აზრით ლაპარაკობენ „შიშველ“ თუ შეულამაზებელ ჭეშმარიტებაზე, ამიტომვე იმოსებიან პირველშეცოდების შემდგომ ადამი და ევა – ცოდნას კი შესწვდნენ,

60 იხ. ჩემი: საზრისისა და მხატვრული ფორმის.... გზაჯვარედინზე, გვ. 127-128. წმ. მეფის დავით აღმაშენებლის და, კიდევ მეტადაც, თამარ „შარვანის დედოფლის“ დამოკიდებულებას, იქნებ, მხატვრულ-ისტორიული საფუძველიც ჰქონდეს. ვერ ვახერხებ ამის ანალიტიურად შემტკიცებას, მგონია კი, რომ XII საუკუნიდან სულ უფრო ნაკლებად განიცდება თავად ნაყშთა, როგორც ასეთთა, „შინაარსეულობა“ – კვლავაც საზრისისმიერი მახვილების შემქმნელნი, ისინი თვითონ, დამოუკიდებლად საზრისის მტვირთველნი ნაკლებად თუა. მხატვრულად ეს იმაში გამოიხატება, რომ, ვთქვათ, სამთავისსა ან იკვში ყოველი ფოთოლი ცალკე პლასტიკური სხეულია, XII-XIII საუკუნეების საუკეთესო ნამუშავეში კი საერთო სურათის რიგითი შემადგენელი – „ძველი“, XI საუკუნემდელ ჩუქურთმას გინდება „ფოთლოვანი ქანდაკება“ უნოდო, მაშინ როდესაც მერე ის სწორედაც „დეკორია“, „მამკობი არშია“ და ა.შ. დიდხნობით ვფიქრობ, ასევე, რომ ქართული ორნამენტის „სიკვდილი“ XIV-XV საუკუნეთა არქიტექტურაში ამასთანვეა კავშირში – უ-შინაარსოს კეთება ქართველს არ შეუძლია. ისიც ხომ შეიძლება სამიოდ ადგილზე ჩუქურთმის დატოვება სწორედაც მისთვის „ნიშნურობის“ დაბრუნების, მისი კვლავ „გამოსახულებად“ და არა „ოლვილად“ წარმოჩენის ცდა იყოს?

ოლონდ ამპარტავნების და ღვთისგან, ე. ი. ჭეშმარიტებისგან განდგომის ფასად, ჟინმა და ვნებამ შემოძარცვა მათ მაღლის და უცოდველობის, ჭეშმარიტების წინა მყოფობის სამოსელი და ცოდვით შებღალული ხორციელების გასამშვენებლად აუცილებლობად ხილულ-მატერიალური ტანსაცმელი უქცია; ამიტომვე უბრძანებს უფალი მოსეს, სინას მთას შეუმოსავი ფეხი დაადგას – წმიდა მიწაზე, ღვთის პირისპირ „უხამურობა“, ალბათ, ყოველივე ღვთივგარეგანის, ხელოვნურ-კაცისმიერის ჩამოცილების ნიშანია...

ორი კითხვა კი დაისმის: თუკი მართლაც მიზანსწრაფვასა, გაცნობიერებულ გეზსა და შეგნებულ უკუგდებაზე ვსაუბრობთ, მაშინ: ა. რატომღა დატოვეს გურანდუხტ დედოფლის და ბაგრატ მეფის გალატოზ-მქანდაკებლებმა ხელუხლებლად ორი ჩუქურთმოვანი ზოლი და ბ. როგორ შეგვატოვეს სამკაულად მოსამზადებელი სქემა. რაც პირველ შეკითხვას შეეხება: ჯერ ერთი, მათ, სულ მარტივად, სხვა გზა არც ჰქონდათ – თუ ამოზიდული სამკაული შეიძლება ჩამოთალო, სიბრტყესთან შეთანასწორებულის მხოლოდ ამოკოდევა შეიძლება, რაც ვერაფერ სიკეთეს მოიტანდა. ამასთან, უარყოფილის დატოვება უცხო როდია ჩვენი არქიტექტურისათვის – ყველაზე ცნობილი XIII საუკუნის მღვიმევის სამონასტრო ეკლესიის მაგალითია, სადაც ორნავიანი ეკლესიის მთავარი საკურთხევლის კუთხეებთანა და ორსავე კართან და დასავლეთ კედელთან შემორჩენილია სხვა რამ გეგმით დაწყებული მშენებლობიდან გადმონარჩუნებული, გარკვეულ სიმაღლეზე შეწყვეტილი ნაშვერები⁶¹. არც შეუსრულებელი საპირის არეთა მომნიშნავი ღარების მოტოვებაა რამ ახირებული – ერთი რომ, არა მგონია, ისინი დღესაც ვინმეს ეუცხოვებოდეს. მით უმეტეს ეცნობოდათ ისინი მაშინ და რომც მოდავებოდა ვინმე ოსტატს, იქნებ წინწყაროს (ქვემო ქართლი, IX ს.) ან წირქოლის საკურთხევლის სარკმელთა მნახველს თუ არა, სამხრეთ საქართველოში ნაცხოვრებს თუ ნავალს, ჯავახეთის წყაროსთავის გუმბათის სარკმლების და ექექის სამხრეთი სარკმლის⁶² ღარებით დატანილი მორთულობა ხომ უნდა მოგონებოდა და საბუთად ესეც იკმარებდა.

დასასრულ, სულ მოკლედ, „ბაგრატის ტაძრის“ გუმბათის ყელზეც უნდა ითქვას. ზემოთ აღინიშნა, რომ თავისი მხატვრული ბუნებით ის განივი მკლავების იერის თანახმიერია, აღმოსავლეთ და დასავლეთ მკლავებს კი – აქცენტირებულობით! – უდაოდ „ჩამორჩება“. ჩვენ, ახლა, ეს გვაკვირვებს, მაგრამ XI საუკუნემდე აქაც არ შეინიშნება რაიმე ერთი, სავალდებულო მიდგომა. თუ, მაგალითად, თელოვანის „ჯვარპატიოსნის“ (VIII ს.) ან ნეკრესის გუმბათიანი ეკლესიის (IX ს.) გუმბათები პლასტიკურად გამახვილებულია (სურ. 11, 12), ისევე როგორც, ვთქვათ, გუმბათები ხანცთისა (სურ. 13) და ოპიზისა (ორთავ – X ს.), მცხეთის წმ. ჯვრისა და სამწევრისის წმ. ჯვრის, თვით ხახულისა და ოშკის გუმბათები (სურ. 14, 15), ასე არსებითი კომპოზიციურად, „დეკორატიულ“-პლასტიკური გამომსახველობით ფასადებს ტოლს ვერა და ვერ უდებს, ე.ი. კი საღვთო მნიშვნელოვნებით მათთან გათანაბრებულაც არ არის, არათუ წინ დაყენებული.

ვნახოთ ახლა, რას მოგვცემს გელათის ტაძრის და ქუთაისის კათედრალის „იკონოგრაფიული“ მხრით შეპირისპირება. დავით IV აღმაშენებლის ოსტატს, X

61 იხ.: ი. გომელაური, მღვიმევი, თბ., 1982, გვ. 13, 26, ტაბ. 2-4, 43.

62 В. Беридзе, Архитектура... ტაბ. 25; ე. თაყაიშვილი, დასახ. ნაშრომი, ტაბ. 112.

საუკუნის მიწურულის ხუროთმოძღვარებით, ოთხივე მხარე მიახლოებით თანაბარმნიშვნელოვანი სურს; მისებრ, დასავლელი მეფეების მიმართ ნათქვამისა არ იყოს, „თანასწორთა შორის პირველად“, იგიც საკურთხეველისა და დასავლეთისას წამოსწევს წინ, გრძივ კედლებზე კი აღმოსავლეთ მონაკვეთს. ეს ყოველივე საფუძველს გვაძლევს ამ ორ ნაგებობას შორის ერთგვარი „მემკვიდრეობითობა“, ერთი მეორის მიყოლა ვამტკიცოთ. ამასთან კი: ამორფულობით „გაჯერება“ გელათში უფრო „გათანასწორებულა“, სიგრძივ კედლებს აქ ფარდობითადაც ვერ უწოდებ „ნეიტრალურ შემაერთებელს“, რაც „ბაგრატის ტაძრის“ პირისპირ, ასე თუ ისე, შესაძლებელია. საყურადღებოა გუმბათის ყელის ამბავიც – ორივეგან, როგორც მრავალგზის ვახსენეთ, გლუვზედაპირებიანი, ის, უფრო წვრილად პროფილირების გამოისობით, გელათში ბევრად პლასტიკურია, ამდენად კი, მნიშვნელოვნებაშემატებულიც. მრავლისმთქმელი მეგონა მსხვილი მახვილის სამხრეთ-აღმოსავლეთით გაჩენა და არა, როგორც ქუთაისშია – ჩრდილო-აღმოსავლეთით. ისევე, როგორც გარე თაღნარის სრული გამთლიანება, ესეც „შემოსული“ XI საუკუნის ხელოვანთაგან მოდის – ისინი „აკანონებენსავით“, ძველთაგანვე ასე ხშირ, მეტ წინ წამოწევას სამხრეთი მხარისა – მაგალითად, სამთავისსა და სამთავროში – და ასე იქნება თითქმის ყველგან XII-XIII საუკუნეებში! – სამხრეთით მიდგმული კარიბჭე სწორედ ამ ფასადს „გა-ამთავრებს“ უსაცვილოდ. გელათელი ოსტატი ასე არ მოიქცეოდა, ძლიერი მახვილი კი ჩრდილოეთ კედელზე მაინც არ ისურვა, იქ მეტად მოკრძალებული, საერთოდაც „მკრთალი“ სამკაული გააჩინა, გამორჩეულს კი მოპირდაპირედ მიუჩინა ადგილი. ვერ დავიჯერებ კი, ეს უბრალო სამშენისი ყოფილიყოს – აქაც, „ბაგრატის ტაძრით“, რალაც რელიგიურ-ეკლესიური საზრისი იქნებოდა, მხოლოდ სადიაკვნის დანიშნულებისმიერ „წონაზე“ მეტის ღირსი – კარგი იქნებოდა, ეკლესიის ისტორიკოსებმა თავისი ძიება ოდინდელ სინმიდეთა მოძიებისკენაც წაიყვანონ და გზისგამკვალავად სახვითი ხელოვნებანი იწინამძლოლონ.

რა მოგვცა ჩვენმა განხილვამ, მთელი რიგი მსხვილმან-წვრილმანის გამოკიდებამ? რაც შევიტყვეთ, საკმაოდ ბანალურად ჟღერს – XII საუკუნის მშენებელ-მომგებელთ შემაგულიანებლად ნიმუშთა სხვადასხვა წრე აქვთ, ვიდრე საუკუნისწინანდელთ და მხატვრულ, გნებავთ სულიერ-კულტურული შედეგი მათი მცდელობისა სხვადასხვაგვარია. ამის სათქმელად ფიქრიც არაა საჭირო, აბა რა იქნებოდა, რატომ აკრძალავდა ვინმე უახლოესი წარსულისთვის შეხედვას და მარტოოდენ ასი წლით ძველს იქით რატომღა მიაჩერდებოდა. და ასე რომც მოქცეულიყო, ვითომ, იგივე გამოგვივიდოდა ხელიდან? ყოველნაირი რეტროსპექტივიზმების – კლასიციზმი იქნება, ნეოგოთური, ნეორომანული, ნეობაროკული თუ ნეობიზანტიური სტილიზაცია – ზერელედ გაცნობაც გვიამკარავებს პირწმინდი გამეორება-გადმოტანის შეუძლებლობას – ვინც გინდა იყოს, რაგინდარა ნიჭიერი თუ გულანთებული, თავის სათაყვანო ფორმათმეტყველებას გარდუვალად რამეს მაინც „შეურევს“, უხშირესად გადმოსაღებისთვის უცხოთა და არსებრივად მიუღებელსაც. ისე კი, გელათს არაფერი ეტყობა, საზრუნავად მაინცდამაინც წინანდელის ნაბაძვა ჰქონებოდა. ამიტომ „ბაგრატის ტაძართან“ მისი დამოკიდებულება უფრო ვრცელ საკითხზე, მხატვრულ შემოქმედებაში გათვისებულის და საკუთარ-ახლადქმნილის თანაფარდობაზე გადის.

არცთუ იშვიათად მოჰყავთ ხოლმე ჰაინრიხ ვაოლფლინის ცნობილი გამოხატულება: „ყოველ დროს ყოველივე როდია შესაძლებელი“ და ყველა მასში

იმას დებს, რაც ხელოვნების და ხელოვნების ისტორიის მის საკუთარ ხედვას შეესაბამება. ამ ჯერზე არც მე შევუდგები იმის რკვევას, ჰ. ვაოლფლინს აზრად რა ჰქონდა და იმას მოგახსენებთ, რაც მას, ჩემი აზრით, ქართულმა სახელოვნებათმცოდნეო ტრადიციამ შესძინა. გ. ჩუბინაშვილის და მის მონაფეთა დამსახურებით ჩვენთვის სახელოვნო ქმნის, ვითარცა მოქმედების არსი, ფორმისმიერში (ფორმათა ერთობლიობაში, ამა თუ იმ კომპოზიციაში, ელემენტში, ხერხში, მასალაში...) პოტენციურად არსებულ შესაძლებლობათა მიგნებაა თავისი, პიროვნულ-განუმეორებელი განაფიქრ-განაცადის გამოსახატად და მხატვრული ნიჭიერებაც გამოთქმის დამაჯერებლობითა და მთლიანობითობით იზომება⁶³. თქმა არ უნდა, რომ სხვადასხვა დროს ხელოვანის ხელთ მყოფი ფორმათა მარაგიც ვერ იქნება ულვეი და რომელიმე მათგანის უკვე გამოვლენილი შესაძლებლობებისაც. ამა თუ იმ მსოფლმხედველობით-ესთეტიკური სისტემის შიგნით ამის ძალით ხდება სახვისა და კიდევ მეტად, გამოსახვის და გამომსახველობის რალაც ილეთთა თანდათანობითი მომრავლება – სიტყვაზე, ანტიკური ილახუზიონისტური ფერწერის „მეტყველების“ გრძნობადობისგან „დაცლა“ III-V საუკუნეების საქრისტიანოში ან, პირიქით, მოცულობის „ამოყვანის“ თუ ტონალური მთლიანობის დაუფლება XV-XVI საუკუნეების დასავლეთსა და ჩრდილო-დასავლეთ ევროპაში. ეს ბადებს კიდევ ხელოვნების „წინსვლის“ ილახუზიას – თუ ტექნიკური კუთხით ეს, იქნებ, სწორიც იყოს და, მაგალითად, მიქელანჯელო ბუონაროტიმ ხატვის მეთოდი მაზაჩჩოზე მეტი იცის, ეს ოდნავადაც არ ნიშნავს, რომ მოგვიანო უპირობოდ (ეს შეიძლება ასეც იყოს და არც იყოს ასე) დიდი ხელოვანია. ამას გარდა, ფორმისმიერი გამოცდილების დაგროვება უდანაკარგოც არ გახლავთ – ასე, XIV საუკუნის აქეთ, ილახუზიონიზმის, როგორც შინაგანი მოთხოვნის, რალაც ოდენობით ნებისმიერ გამოსახვით შემოქმედებაში შეღწევამ შეუძლებელჰყოფს ფერის „მედიევალური“ სიხასხასე თუ ხაზის თვითკმარი კალიგრაფიულობა (შდრ. ანრი მატისის – უდაოდ ხომ მაღალმხატვრული! – სურათები მისთვის გზის მაჩვენებელ სპარსულ მინიატურებსა თუ რუსულ ხატებს). რაც უნდა იყოს, რაკი ასეა, ხელოვანთ ყოველჟამ სხვა „ათვლის წერტილი“ აქვთ – სხვადასხვა დროისას კრებითად და, დამატებით, დროსა და გარემოს კვალად, ყოველს ინდივიდუალურად. ამიტომვე, მსგავსი, გნებავთ, იგივეობრივი ფორმები თუ ფორმათშეხამებანიც სულ სხვადასხვა „შიგთავსის“ (გერმ. Gehalt) დამტევი ხდება და, სხვათა შორის, იერსაც იცვლის.

აბსტრაქტული ფუჭსიტყვაობა რომ არ გამოგვივიდეს, შემოგთავაზებთ კიდევ ერთხელაც შევხედოთ ჩვენი სამსჯელო ტაძრების გუმბათებს. ჩვენ უკვე ვიცით, რა განასხვავებს მათ ერთმანეთისგან – საპირეთა მეტი დანაკვეთულობა გელათში, რაც – ესეც ვნახეთ, – ამ არქიტექტურული სამკაულის 1010-იანი წლებით მოკიდებული დამუშავების ნაყოფია. ახლა იმას მივხედოთ, ერთი და იგივე თუა, ისტორიულად ანდა არსებრივად, მათთვის საერთო ნიშნები – მოჩარჩობათა უორნამენტულობა და მომფარგვლელი თალებისგან მცირე დაშორება. ზედმეტი მგონია ახლა VIII-IX საუკუნეთა გუმბათების მოყვანა, სამაგიეროდ, აუცილებლად უნდა გადავხედოთ X საუკუნის გუმბათოვან ტაძართა

63 აქ არ არის იმის ადგილი და საჭიროება ამ ცნებებთან დაკავშირებულ ცილობაზე თუ ე. წ. „მაყურებლის წილზე“ გავაგრძელოთ სიტყვა.

გადაწყვეტას. მათ მეტ ნაწილს, როგორც წინარე ასწლებლებში იყო, ხალვათად გაშლილი სართავი თაღების შუაგულში გაჭრილი მოურთველი თაღოვანი სარკმლები შემოუყვება (ხანცთა, ოპიზა, გოგაუბა, ბოჭორმა, დოლისყანა, კვეტერა, ენი-რაბათი), ოშკის ასე მოხდენილ-კაზმულ გუმბათსაც კი სადა სასინათლო ღიობები აქვს, ოლონდ – და ეს დასამახსოვრებელია! – თაღები ხვრელობებს აქეთ-იქიდან ლამისაა ეკვრის და, მათ თავზე დახატულ ჯვრებთან ერთად, თავისებურ მოჩარჩოებადაც ისახება. სამართლიანი არ იქნება ეს არარსებითად ჩავაგდოთ, რადგან გუმბათის სარკმელთა შემკობა X საუკუნის ქართველ გალატოზთუხუცესთა ძიებათა ერთ-ერთ გეზად ერთიანდება. ასე, ცოცხათი ზემოთ, ვახსენეთ უკვე ჯავახეთის წყაროსთავის გუმბათის „ნარბებიანი“ სარკმლები; ზეგანის (იგივე ზაქის) სრულიად ორიგინალურ გუმბათზე მრგვალ და თაღოვან სარკმლებს ბურცვილი მოსართავები ადგას ან იმდენად ჩამოგრძელებული თავსართები, რომ ისინი რასმე ჩარჩოსგვარს წააგავს⁶⁴; ხახულის ტაძრის გუმბათზე ახედვისას წითელი ქვით „ინკრუსტირებულ“ თავსართებს დაინახავთ, მასა და სარკმლის თავს შუა კი ჩუქურთმოვანი რკალია – ე. ი. მოჩარჩოების რაღაცნაირი ჩანასახი⁶⁵; მოსართავის განვრცობა მოხვდებოდა თვალს ან გამჭრალ ექექის ტაძარზე – აქ გუმბათის ღიობების ნაწილს თავსართების თალიდან ამოზრდილი ე. წ. „მარაო“, ორფერი რადიალური სხივები იშლებოდა⁶⁶.

კვლავ თავსატეხებს გვახვედრებს იშხნის ტაძარი – ამჯერად, ოლონდაც, არა ოდენ მონაფიქრის ერთადერთობით, ისტორიული თავგადასავლის ჩახლართულობით. ტაძარი მრავალფენიანია და არავინ უარჰყოფს აქ IX, X და XI საუკუნეთა სამშენებლო შრეების არსებობას⁶⁷. უფრო სადაოა საკურთხევლის თაღედის თარიღი – ე. თაყაიშვილმა ის, როგორც ცნობილია, VII საუკუნისად, ნერსე სომეხთა კათოლიკოსისეული ტაძრის ნაშთად მიიჩნია და აქამომდე ყველგან ამასვე წაიკითხავთ. არადა, 30-ოდ წლის წინათ – ეს ადრეც დამინერია! – ქ-მა რუს. მეფისაშვილმა ის IX-X საუკუნეების ნაწარმოებთ მიათვალა და ბოლო დროს იმავე დასკვნამდე – რომელიც პირადად ჩემთვის უფრო დამაჯერებელია, – ბ-ნი მარკუს ბოგიშიც მივიდა. ეს – სხვათა შორის. ჩვენ სხვა სადავიდარაბო საკითხის წინ ვდგავართ. ყველა შეთანხმებულია, რომ გუმბათის მზიდი ბურჯები აქ – X საუკუნის შუა ხანისაა, რა დროისაა თავად გუმბათი თავის ყელიანად? გუმბათის ყელს აქ ორლილვოვან „სვეტუკებზე“ გადაყვანილი მოჩუქურთმებული თაღედი შემოუყვება, რომელშიც ხალვათად თავსდება, ერთი მეორის შენაცვლებით, თაღოვანი და მრგვალი სარკმლები; მეორეთ მრგვალი ჩარჩოები შემოსდევს, პირველთ კი მოჩუქურთმებული რკალები ადგას თავზე.

64 იხ. ი. გივიაშვილი, ზეგანის (იგივე ზაქის) ეკლესია (რეკონსტრუქციის ცდა). საქართველოს სიძველენი, 3, 2003, გვ. 47, ნახ. 5, 6, 9, სურ. 1, 2, 6.

65 ე. თაყაიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 361; ვ. ჯობაძე, ადრეული შუა საუკუნეების ქართული მონასტრები ისტორიულ ტაოში, კლარჯეთსა და შავშეთში, თბ., 2007, გვ. 175, ტაბ. 205-207. ასახულობა იხ. ასევე: ტაო-კლარჯეთი. ისტორიულ-კულტურული ნარკვევი, ბ. კუდავას და გ. საითიძის რედ., თბ., 2018, გვ. 349.

66 ე. თაყაიშვილი, იქვე, გვ. 373; ეს „მარაოები“ ჩანს ილია ზდანევიჩის ნახაზებზე, ფოტოებზე კი, სამწუხაროდ, არ გაირჩევა (იხ. ტაბ. 109 და 111-112).

67 დაჯამებულად, ბოლოს – თ. დვალი, ნ. ანდლულაძე, ფ. დევდარიანი, ვ. სილოგავა, იშხანი, თბ., 2010 და (აქ სულ ბოლოდროინდელი კვლევებიცაა მოხმობილი) ტაო-კლარჯეთი..., გვ. 360 და 362.

შიდა თაღნარის, სარკმელთა მოყვანილობის და არქიტექტურასთან XI საუკუნის მხატვრობის ურთიერთმიმართებიდან გამომდინარე, ქ-ნი თინათინ ვირსალაძე იშხნის გუმბათს X საუკუნის ნაწარმოებად თვლის⁶⁸. დავუმატებ, რომ XI საუკუნეში ვერც ორი ლილვით შეკონილ „სვეტებს“ ნახავთ, ვერც სარკმლების მათგან ასეთ დაცილებას; ჩუქურთმების ნაწილიც XI საუკუნისთვის მეტად უცნაურად გამოიმზირება – შდრ., მაგალითად, ჩრდილო-აღმოსავლეთი სარკმლის ზედანი და სამხრეთი მკლავის პირითი დასავლეთი სარკმელი⁶⁹. მეორე მხრივ, თაღედის ჩუქურთმებს ჩრდილოეთი მკლავის პირითი შუა სარკმელი ნააგავს⁷⁰, ჩრდილოეთი სარკმელი სავსებით შეიძლება XI საუკუნისა იყოს და, საზოგადოდ, რატომ უნდა დაეტოვებინათ, უკეთუ მთელი ტაძარი ახლად მოაპერანგეს, ხელუხლებლად დასტურ ყველაზე გამოსაჩენი – გუმბათის ყელი? პირადად მე უფრო X საუკუნისკენ ვიხრები, მესმის კი, რომ ამის გადანყვეტას გულდასმით შესწავლა, ანალიტიური ანაზომების შესრულება, მასალების შემონიშნება და ა.შ. დასჭირდება. ამ დროს კი, თარიღი, ამ შემთხვევაში, იშხნის გუმბათის კომპოზიციის (მისი უსაცვილო მაღალი მხატვრული კიდე) შეფასებას ძირისძირში ცვლის – უკეთუ ის X საუკუნისაა, ის საკვირველად თამამია, უკეთუ 1032 წლისა – საკვირველადვე უკუმზირალ-მაარქაიზებელი.

როგორ ეწერება ამ სურათში „ბაგრატის ტაძრის“ გუმბათის მორთულობა? იგი ეხმიანება თაღედის ლიობებზე „შემოტმასნის“ ტენდენციას, რაც არა მარტო ოშკში ჩანს, არამედ ენი-რაბათშიც და, ცოტათი ნაკლებად – ხახულშიც. ასევე ეპასუხება იგი სარკმლის სულ უფრო უხვად შემკობის გეზსაც, თუმცა მისი მშენებელი სხვა გზას დაადგა – არა თავსართის განვითარების, ღიადსზედა არის შევსებისა, არამედ მისი საპირით გარემოცვის. საპირე საიმდროოდ უკვე არსებობს, მაგრამ აქ არა იმდროინდელი პირბრტყელი მოჩარჩოებაა გამოყენებული, არამედ შემრგვალებული, სქელი ლილვის მსგავსი. ლილვისებრი ჩარჩოც, ეტყობა, „ჰაერში მოლივლივე“ იდეა ყოფილა – ყოველ შემთხვევაში, ასე მოფარგლა მცირე აფსიდების სარკმლები (მხოლოდ – სწორკუთხად) კვეტერის ციხის ეკლესიის არქიტექტორმა. ამ ძიებათა თავმოყრით ქუთაისის საყდარზე იქმნება პლასტიკურობით სავსებით ახლებური გადანყვეტა და მის შემყურეთ ჩვენ უკეთ გვესმის რამ აღმოაცენა ათიოდ წელიწადში ნიკორწმინდის გუმბათის შემკულობა, იმდენად დასრულებული, რომ ორასი წლის განმავლობაში მას ვერავინ შემატა რამე⁷¹. ასეთი დეკორატიული სიუხვე ვერც მანგლისის ტაძრის ცოტათი მოგვიანო გუმბათმა მოგვცა (სადაც თაღედში სარკმლები თალსგამოშვებითაა, საპირეები – ბრტყელი და წყობის საკმაოდ შესანიშნი მოედნით

68 თ. ვირსალაძე, X-XI საუკუნის ზოგიერთი ტაო-კლარჯული მხატვრობა. ნიგნში: თ. ვირსალაძე, ქართული მხატვრობის ისტორიიდან, გვ. 64-67.

69 თ. დვალი და სხვ., გვ. 26 და 33.

70 იქვე, გვ. 28 და 32-33.

71 გ. ჩუბინაშვილი ერთგან გაკვრით „ბაგრატის ტაძრის“ გუმბათს „ყველა მონაცემით“ კარიბჭეთა დროისად მოიხსენიებს (Г. Н. Чубинашвили, Пути..., გვ. 26). 1950-ანი წლების მკითხველმა, უთუოდ, იცოდა, რა „მონაცემები“ უნდა ვიგულისხმობთ – რალაც ფრაგმენტები, თუ ზოგადი ცოდნა გუმბათების ტაძრის ტანის ამოყვანის მერე რამდენიმე წლის დაყოვნებით დადგმისა. თუ 20-მდე წლის შუალედს დავდებთ (თავად გ. ჩუბინაშვილი 5-10-ს იტყვის), მაშინ ქუთაისის ტაძრის გუმბათი ნიკორწმინდისას „კბილა“ გამოვა (გინდაც აქაც მშენებლობის შეჩერება ვივარაუდოთ). ისიც საკითხავია, სად წყვეტდნენ შენებას ჩვენი ოდინდელი გალატოზები

გარშემოვლებული) და თვით სამთავისმაც კი (აქ – ყველა ნიშნით, - არ ყოფილა თაღნარსა და ლავგარდანს შორისი ფრიზი); მანგლისსა და სამთავისს შორის ექცევა იკვის წმ. გიორგის ეკლესიის გუმბათი – საპირეთა უმრავლესობა აქ პირმომრგვალებულია, მაგრამ მოხალვათებულ თაღებში ჩანერილი⁷².

გელათელი ოსტატისთვის, ბუნებრივია, XI საუკუნის მიგნება-მონაპოვარნი ანა-ბანაა, ის მათზე, როგორც ვნახეთ, სრულად არც ამბობს უარს, ხოლო სადა პლასტიკური საპირე ამ გარემოებებში სულ სხვა რისიმე მთქმელია – ის, რაც „ბაგრატის ტაძრის“ მშენებლობის უამს მორთულობის გამრავალფეროვნების მაჩვენებელი იყო, ახლა დეკორატიულობისგან უკუდგომაა, იმის დათმობა, რისკენაც „შემდგომთა მისთა“ გზას ქუთათურის ხელოვანნი უკაფავდნენ. ასეც შეიძლება ითქვას – „ბაგრატის ტაძრისკენ“ გახედვით გელათის გალატოზნი იმასაც იხსენებენ, რომ იმერეთის ხუროთმოძღვრების დანატოვარი არა მარტო XI საუკუნის სამკაულის სიმდიდრით მოქადული ეკლესიებია, როგორც ბ-ნი ვახტ. ბერიძისგან, თითქმის 80 წელია ვუნყით, ტაოურ მიგნებათა გამზიარებელ-გამგრძელებელი⁷³ (ეხვევი, სავანის წმ. გიორგი, ბაჯითი...), არამედ სხვაც – სრული სისადავით, ხელობის სისუფთავით და შეფარდებათა სიკობტავით მეტყველი.

ხელოვნებათმცოდნეებს ზოგჯერ გვსაყვედურობენ – რაებს იგონებთ, რა იცით, თავში ვის რა მოუვიდა, გულზე ვის რა მოხვდა, ვის რა მოუნდაო? არ ვიცი, ვინმე თუ ჩემულობს მართლაც, 100, 300 თუ 1500 წლის წინ მომუშავე ხელოვანის ფიქრთა და გრძნობათა მესაიდუმლე ვარო. ჩვენ მხოლოოდენ იმის „მოკითხვა“ ძალგვიძს, რაც ხელოვანის შექმნილმა ფორმამ დაიკვლია და, თუ გაგვიმართლა, რამ ისეთსაც მოვიხელთებთ, რაც ამ ნაკვლევის რაობას გადაგვიხსნის. გელათის არქიტექტურა გვეუბნება, რა ამოირჩია ხუროთმოძღვარმა საიმდროოდ დაუნჯებული მხატვრული სიმდიდრიდან და როგორ – ეს, რა თქმა უნდა, აქ არ თქმულა, – გარდაისახა ათვისებულ-გათავისებული მისი მისწრაფებების შესაბამისად. განგების წყალობით, ჩვენ შედარებით ბევრი ვიციტ მონასტრის მშენებლობის თაოსნის, წმ. მეფე დავით IV-ის შესახებ, მისი ორი ანდერძი და მართლაცდა შესანიშნავი „გალობანი სინანულისანი“ კი, მის სულისკვეთებასა და მისი სარწმუნოებრივი გრძნობიერების რაგვარობაშიც ჩაგვახედებს. მგონია, არ უნდა იყოს დიდი კადნიერება გელათური ხუროთმოძღვრების არაამპარტავნული სიდიადისა და სამკაულთა მოსაკლისი პლასტიკურობის მიღმა დავინახოთ ამ ღრმად და მკაცრად მორწმუნე ხელმწიფის მოთხოვნა – და მისი

– იქნებ ყელი გუმბათის კამარის ძირამდე ამოჰყავდათ? გ. ჩუბინაშვილმა აკი თავად გამოავლინა ნიკორწმინდისა და ფიტარეთის ტანისა და გუმბათის მოჩუქურთმებაში ერთი და იმავე ხელოვანთა ხელწერა (იხ.: Кумурдо и Никорциминда да К вопросу о национальной форме в архитектуре прошлого, ორივე: Вопросы..., გვ. 256-258 და 290, 292-294). მოცემულ ადგილზე არც იყო მოსატანი, როგორ წარმოედგინა გ. ჩუბინაშვილს „ბაგრატის ტაძრის“ გუმბათი – ვახტ. ცინცაძის გამოქვეყნებული რეკონსტრუქცია საბოლოოდ დადგენილისგან დიდად მსხვაობარ სურათს იძლევა – სარკმლები თაღგამოშვებითაა გაჭრილი, უჩარჩო და ამის გამო – უფრო განიერი (ვ. ცინცაძე, დასახ. ნაშრომი, სურ. 4).

72 იკვის ტაძრის თარიღი ჯერაც „დაცურავს“ – რ. შმერლინგი მას XI საუკუნის შუა ხანით განსაზღვრავს, გ. ჩუბინაშვილი ეჭვობს, საუკუნის დასაწყისისკენ ხომ არ არისო გადასატანი, ნიკ. ვაჩიშვილი უფრო ამავე საუკუნის მეორე ნახევრისკენ იხრება...

73 იხ. ვ. ბერიძე, ეხვევის ტაძარი „დედა ღვთისა“. ქართული ხელოვნება, 1, თბ., 1942, გვ. 41-43.

მოსურვეებით ვიგუმანოთ – ღვთის სადიდებლისა ყველაფრის გარეშე, რაც კი ვისმე შეიძლებოდა ამაოდ და მრავლისმიერად მოსჩვენებოდა... ბედად, ასეთი დავალება ისეთს ვისმე შეხვდა, ვისთვისაც უბრალოება განძარცვას და მოკლებას კი არ უდრიდა⁷⁴, არამედ სხვაგვარი სისავესის მიღწევას. ამის მიღწევაში კი მას ისიც დაეხმარა, რომ მას – ადრევე ან, თუნდაც, საგანგებოდ ახლა, – შეესისხლხორცებიანა დასავლეთ-ქართული ხუროთმოძღვრული ტრადიცია, რომლის ერთ განსხეულებად მას, ჩანს, ერთიანი საქართველოს ჯერაც სატახტო ქალაქის, ქუთაისის საეპისკოპოსო ტაძარი ეგულებოდა⁷⁵.

† Dimitri Tumanishvili

Dedicated to the centenary of the birth of Levan Rcheulishvili

Once Again on the Architecture of Gelati

Historians of Georgian architecture studying the main church of Gelati Monastery dedicated to the Nativity of the Virgin have noticed long ago its certain peculiarity, unusual for the twelfth-century Georgian architecture. The church, constructed under the patronage of the kings David IV the Builder and his son Demetre I, features complex profiles but has almost no floral or geometric ornaments on its capitals and window frames. Different explanations for this peculiarity have been suggested. It was supposed that the church had not been completed (R. Mepisashili); or that the main donator, David the Builder considered expensive carved decoration to be an exorbitant luxury. According to the third opinion (L. Rcheulishvili), lack of the carved ornaments on the facades of the church finds explanation in a particular piety of its donator.

The discussion of the eleventh- and twelfth-century Georgian architecture in a broader context suggests that the austere style of Gelati should be seen as a reflection of the demand of the deeply devout king. This demand was fulfilled by an anonymous architect who managed to find an adequate artistic form for a decorative simplicity. Apparently, he was inspired by his experience of the western Georgian architectural tradition which he knew and appreciated.

74 გავებდავ და ვიტყვი, რომ ეს გარკვეულწილად ეთქმის თიღვის ტაძარს, რომლის გარე იერი ალაგ-ალაგ (განსაკუთრებით გუმბათი და აღმოსავლეთი ფასადი) დიახაც „გაშიშვლებულს“ ჰგავს.

75 მგონი, ბოლოს და ბოლოს ვუახლოვდებით დამკვეთ-„შემსრულებლის“ ურთიერთდამოკიდებულების სწორ გაგებას. მაუნხენელი პროფესორი ქრისტინე ტაუბერი „პოლიტიკის სტილის“ ჭრილშიც კი უაღრეს მნიშვნელობისად მიიჩნევს გადანყვეტილებას „კარის რომელ ხელოვანს დაასაქმებდა ესა თუ ის ხელისუფალი, რადგან აქ საქმე რაგინდარა სტილის მიმართ მეტი სიყვარული კი არა, არამედ თვალსაჩინოდ პოლიტიკური გადანყვეტილება, რომელი ხელოვანი ჩანს ყველაზე მეტად შესაფერისი, რათა ხელისუფლების ესა თუ ის კონცეპტი ყველგაუვალად, სადიდხნოდ გამოხატოს“ (Ch. Tauber, Stilpolitik im Palazzo del Te in Mantua, in: Politikstile und Sichtbarkeit des Politischen in der Frühen Neuzeit, hg. von D. Erben und Ch. Tauber, Veröffentlichungen des Zentralinstituts für Kunstgeschichte in München, Bd. 39, Passau, 2016, გვ. 93).